

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Skolan – ”hetero factory”

En kvantitativ undersökning om lärarstudenters
intresse, attityder och baskunskap om sexuell läggning.

Holger Barra och Elma Buric

LAU690

Handledare: Tiiu Soidre

Examinator: Maria Jarl

Rapportnummer: HT08-2480-08

Abstract

Examensarbete inom lärarutbildningen

Titel: Skolan – ”hetero factory”. En kvantitativ undersökning om lärarstudenters intresse, attityder och baskunskap om sexuell läggning.

Författare: Holger Barra och Elma Buric

Termin och år: HT 2008

Kursansvarig institution: Sociologiska institutionen

Handledare: Tiiu Soidre

Examinator:

Rapportnummer:

Nyckelord: HBT, heteronormativitet, sexuell läggning, queerteori, diskriminering, skola, styrdokument, lärarutbildning, lärarstudenter, attityd, kunskap, intresse, enkätundersökning.

Syftet med uppsatsen är att undersöka lärarstudenters intresse, attityder, baskunskaper och upplevd kompetens angående HB-frågor (homo- och bi-). Vilka förutsättningar har lärare efter genomgången lärarutbildning att uppfylla de krav som lagar och styrdokument ställer i fråga om diskriminering p.g.a. sexuell läggning? 224 lärarstudenter vid Göteborgs Universitet svarade på en enkät som analyserades med kvantitativ metod. Studien visar att lärarstudenter är intresserade av frågor rörande sexuell läggning och av att få mer utbildning i ämnet. De flesta lärarstudenter har positiva attityder till HB-personer. Undersökningen visar dock bristande kunskap i ämnet. Lärarstudenternas uppfattning är att lärarutbildningen, i mycket liten utsträckning, har förberett dem för att diskutera ämnet med eleverna eller hantera situationer där diskriminering och kränkande behandling förekommer. Förutsättningarna för att uppfylla kraven som ställs i lagar och styrdokument bedöms i minst 10 procent av fallen inte föreligga p.g.a. negativa attityder gentemot HB-personer och i en majoritet av fallen inte föreligga p.g.a. bristande kunskap. Studien visar behov av utbildning kring och integrering av HB-perspektivet i lärarutbildningen.

Förord

Vi är två lärarstudenter som läser korta lärarprogrammet vid Göteborgs Universitet HT 07 till HT 08. Något som vi har reagerat på under utbildningen är frånvaron av HBT-perspektivet (homo-, bi-, trans-) i undervisningen. Inte en enda gång under lärarprogrammet har vi haft undervisning eller seminarium där HBT, homofobi eller frågor kring sexuell läggning har tagits upp eller integrerats i undervisningen. Inga fördomar eller normer har utmanats. Är det bara vår upplevelse, eller delas denna uppfattning av andra lärarstudenter? Vad säger lagar och styrdokument i fråga om krav på blivande lärares kompetens inom området?

I vår kartläggning av Göteborgs lärarstudenters uppfattningar har vi valt att avgränsa oss till att endast behandla sexuell läggning och diskriminering p.g.a. sexuell läggning. Därmed väljer vi bort genusfrågan och talar i fortsättningen i huvudsak i termer av HB (homo-, bi-) och heterosexualitet. Det är vår förhoppning att undersökningen och kartläggningen kan bidra till en förhöjd medvetandenivå och integrering av HB-perspektivet vid Göteborgs Universitets lärarutbildning.

FÖRORD	1
1. INLEDNING	6
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR.....	6
2. VARFÖR FOKUS PÅ SEXUELL LÄGGNING OCH HB-FRÅGOR?.....	7
Styrdokument.....	7
Vad är diskriminering, trakasserier och kränkning p.g.a. sexuell läggning?.....	8
3. TEORETISK ANKNYTNING OCH TIDIGARE FORSKNING	9
Queerteori och heteronormativitet - Vad är det?	9
Ung och homo-/bisexuell.....	10
Skolan - "hetero factory"	13
"Antioppressive education"	16
4. METOD	18
Litteratursökning	18
Metodval.....	18
Operationalisering	19
Etiska överväganden	23
Population och deltagare	24
Datainsamling	25
Statistisk analys.....	27
Metoddiskussion	28
5. RESULTAT	29
Intresse	29
Upplevd kompetens.....	30
Attityder.....	31
Baskunskap.....	32
Läroplanen.....	34
Framtida undervisning	34
Samband mellan olika variabler.....	35
6. DISKUSSION.....	35
Kartläggning	35
Konsekvenser för läraryrket - Vilka är förutsättningarna att uppfylla kraven i lagarna och läroplanen? ..	37
Förslag till förändring av läroplanen.....	38
REFERENSLISTA	40
BILAGOR.....	43

Tabellförteckning

Tabell 1. ”Antioppressive education”.....	14
Tabell 2. Operationalisering av teoretiska begrepp	17
Tabell 3. Deltagarnas bakgrundinformation	23
Tabell 4. Indexkonstruktion.....	26
Tabell 5. Svartsfördelning för frågor gällande intresse.....	27
Tabell 6. Svartsfördelning för frågor gällande upplevd kompetens.....	28
Tabell 7. Svartsfördelning för frågor gällande attityd.....	29
Tabell 8. Svartsfördelning för frågor gällande baskunskap.....	30
Tabell 9. Svartsfördelning för frågor gällande lärarutbildningen	32
Tabell 10. Svartsfördelning för fråga gällande framtida undervisning	32

Figurförteckning

Figur 1. Svartsfrekvens för intresseindex.....	28
Figur 2. Svartsfrekvens för kompetensindex.....	29
Figur 3. Svartsfrekvens för attitydindex.....	30
Figur 4. Svartsfrekvens för kunskapsindex.....	31
Figur 5. Svartsfrekvens för hur väl lärarprogrammet har förberett lärarstudenterna.....	32

1. Inledning

Till vardags, i skolan så väl som på fritiden möts många HB-ungdomar av diskriminerade och kränkande behandling av sin omgivning (Knöfel Magnusson & Olsson 2007). I andra fall råder det bara en dov tystand – ungdomarna osynliggörs, eller så används ett språk där antagandet är att alla är heterosexuella, ett språk som är allt annat än inkluderande. ”Stina, har du en pojkvän än?” Folkhälsoinstitutet rapporterar att HB-ungdomars psykiska hälsa är markant försämrade i jämförelse med ungdomar i allmänhet. Exempelvis upplever de under sin ungdomstid ofta psykosocial stress som följd av diskriminering och kränkande behandling, och hamnar i depression och missbruk i högre grad än heterosexuella ungdomar (Statens folkhälsoinstitut 2005).

Lärarna har ett tydligt, men svårt uppdrag: att skydda eleven i skolmiljön från bl.a. diskriminering och kränkande behandling, att aktivt kunna motverka diskriminering och osynliggörande, samt att fostra demokratiska samhällsmedlemmar (Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet, Lpo 94).

I undersökningen ”En utmaning för heteronormen – lärares kunskapsbehov och ansvar inom områdena sexuell läggning och homofobi”, svarade 98 procent av lärarna att de i mycket liten eller liten utsträckning fått fortbildningsmöjlighet kring homofobi och sexuell läggning under sin yrkesverksamma tid (Sahlström 2006). Om lärarna inte får fortbildning efter avslutad utbildning behöver de antingen få kompetens under lärarutbildningen eller ha tillräckligt kompetens sedan tidigare.

Syfte och frågeställningar

Det övergripande syftet med uppsatsen är att kartlägga intresse, attityder och baskunskaper hos lärarstudenter i Göteborg samt att diskutera förutsättningar att uppfylla kraven som skollagen, barn- och elevskyddslagen och skolans läroplaner ställer i fråga om diskriminering och kränkning p.g.a. sexuell läggning. Vi undrar hur lärarstudenters attityder till HB-personer ser ut, hur intresserade och kompetenta de anser sig vara angående frågor kring sexuell läggning, samt om de är bekanta med några nyckelbegrepp knutna till HBT-frågor. Dessa faktorer – attityd, intresse, baskunskap och upplevd kompetens - använder vi som indikatorer när vi, utifrån teorier om heteronormativitet, diskuterar osynliggörande, diskriminering och kränkning av HB-personer. Vi undrar också i vilken utsträckning lärarstudenterna anser att lärarutbildningen har bidragit med kunskap kring frågor rörande sexuell läggning.

Följande frågeställningar önskar besvaras via kvantitativ enkätundersökning:

- 1) Anser sig lärarstudenter vara intresserade av frågor gällande sexuell läggning?
- 2) Anser sig lärarstudenter vara kompetenta i frågor gällande sexuell läggning?
- 3) Vilka personliga attityder har lärarstudenter i fråga om sexuell läggning när det gäller giftermål, föräldraskap och lika rättigheter och skyldigheter? Hur homofoba är lärarstudenterna?
- 4) Känner lärarstudenter till några nyckelbegrepp knutna till frågor gällande sexuell läggning?
- 5) Anser lärarstudenter att lärarutbildningen har förberett dem att ta upp frågor gällande sexuell läggning samt att hantera konkreta situationer där diskriminering p.g.a. sexuell läggning föresiggår?
- 6) Tror lärarstudenter att de kommer att ta upp frågor kring sexuell läggning och homofobi i sin framtida undervisning?

- 7) Finns det samband mellan lärarstudenters baskunskaper och attityder?
- 8) Finns det samband mellan lärarstudenters upplevda kompetens och attityder?
- 9) Finns det samband mellan lärarstudenters baskunskaper och upplevd kompetens?
- 10) Finns det samband mellan lärarstudenters intresse och attityder?
- 11) Finns det samband mellan lärarstudenters baskunskaper och den självskattningen om hur troligt det är att lärarstudenterna kommer att ta upp frågor kring sexuell läggning i sin undervisning?
- 12) Finns det samband mellan lärarstudenters attityder och religiositet?
- 13) Finns det samband mellan lärarstudenters attityder och bekantskapsindex - om de känner någon som är HB?
- 14) Finns det skillnader mellan könen med avseende på intresse, baskunskap, upplevd kompetens och attityd?
- 15) Finns det skillnader mellan sexuella läggningar med avseende på intresse, baskunskap, upplevd kompetens och attityd?

För att få förståelse för och diskutera ovannämnda frågor skapar vi först en teoretisk bas som dels grundar sig på lagar och styrdokument och dels på tidigare forskning om heteronormativitet och HB-personers livssituation. Vi tittar alltså på vilka formella krav som ställs på lärare i fråga om diskriminering, men också på den reella livssituationen för HB-personer, dvs. diskrimineringens konsekvenser i form av psykisk ohälsa. I termer av heteronormativitet ges underlag till att förstå mekanismer för diskriminering och osynliggörande. Till sist närmar vi oss kärnan – vi tar en närmare titt på skolan, eller ”hetero factory” som Leena Maija Rossi kallar den (Rossi 2003 i Reimers 2007). Med denna teoretiska bakgrund fokuserar vi vidare på vår egen kvantitativa enkätundersökning som ger oss en överblick över Göteborgs lärarstudenters attityder och baskunskaper, något som vi kan använda som indikatorer i vår diskussion om hur förberedda lärarstudenter är att hantera kraven i läroplanen.

2. Varför fokus på sexuell läggning och HB-frågor?

Styrdokument

Skolans läroplaner, skollagen, barn- och elevskyddslagen och FN:s barnkonvention ställer samstämmiga, entydiga och höga krav på lärarna gällande värdegrund, diskriminering, trakasserier och kränkande behandling.

Läroplanen Lpo 94 slår fast att ”[s]kolan skall främja förståelse för andra människor och förmåga till inlevelse. Omsorg om den enskildes välbefinnande och utveckling skall prägla verksamheten. Ingen skall i skolan utsättas för diskriminering på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning eller funktionshinder eller för annan kränkande behandling. Tendenser till trakasserier och annan kränkande behandling skall aktivt motverkas. Främlingsfientlighet och intolerans måste bemötas med kunskap, öppen diskussion och aktiva insatser (Lpo 94:3).”

Ytterligare krav läroplanen ställer är uppdraget ”att förmedla och hos eleverna förankra de grundläggande värden som vårt samhällsliv vilar på” (Lpo 94:3). Några av de grundläggande demokratiska värderingar som skall främjas är aktning för varje människas egenvärde, människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, och solidaritet med svaga och utsatta.

Förutom läroplanerna föreskriver även skollagen en tydlig värdegrund och ett förbud mot kränkande behandling i skolan. Skollagens portalparagraf lyder: ”*Verksamheten i skolan skall utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar. Var och en som verkar inom skolan skall främja aktning för varje människas egenvärde /.../. Särskilt skall den som verkar inom skolan*

1. främja jämställdhet mellan könen samt

2. aktivt motverka alla former av kränkande behandling /.../” (Skollagen (1985:1100)).

Svenska HomO (ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning) hänvisar även till FN:s barnkonvention som ska skydda barn mot diskriminering p.g.a. bland annat sexuell läggning. Konventionen ska också trygga unga HB-personers rätt till information och möjlighet till stöd och skydd för att kunna leva tryggt enligt sin sexuella läggning (HomO 2006).

Fram till 2006, då lagen (2006:67) om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever kom, fick skolan inte någon påföljd för lagbrott som gällde diskriminering (Sahlström 2006). Men nu kan huvudmannen för verksamheten bli tvungen att betala skadestånd till elever som har utsatts för diskriminering. Dessutom ligger bevisbördan hos huvudmannen, så länge eleven kan ”*visa på omständigheter som ger anledning att anta att hon eller han blivit diskriminerad*”. Varje skola är också skyldig att upprätta en likabehandlingsplan som årligen skall ses över och följas upp (Lag (2006:67)).

Vad är diskriminering, trakasserier och kränkning p.g.a. sexuell läggning?

Diskriminering definieras som en särbehandling av en i andra avseenden likvärdig person. Om diskriminering har ägt rum eller inte ska kunna bedömas objektivt genom att utomstående tittar på föreliggande fakta. Det är alltså inte den diskriminerade individen som avgör om hon eller han har blivit diskriminerad. Diskriminering behöver inte vara avsiktlig för att bedömas som diskriminering (Sahlström 2006).

Ett annat centralt begrepp är *trakasserier*. Enligt lag (2006:67) är trakasserier beteenden som kränker en individs värdighet. *Kränkning* innebär en, i ord eller handling, nedsättande behandling genom angrepp på den personliga hedern (Norstedts svenska ordbok 2004). Trakasserier är en form av diskriminering. Hur den kränkta individen uppfattar situationen är det avgörande för bedömningen om trakasserier eller kränkning har ägt rum eller inte (Lag (2006:67)).

Det är alltså elevens subjektiva upplevelse av kränkning eller trakasseri som avgör vad som kan räknas som kränkning eller trakasseri. Således måste HB-personers erfarenheter tas i beaktande. Riksförbundet för sexuell upplysning, RFSU, sammanfattar HB-ungdomars upplevelser av kränkning, trakasserier och diskriminering i svensk skola. Ungdomarnas negativa upplevelser inkluderar otrygghetskänsla p.g.a. hot och våld, fördomar, okunskap och missförstånd, fysisk och psykisk ensamhet, känsla av att vara utfrysta, exkluderade och avvikande. Dessutom har de erfarenheter av brist på bekräftelse, öppenhet, förebilder, stöd i identitetsutveckling och information. HB-perspektivet tas sällan upp i diskussioner, inte ens i sex och samlevnadsundervisningen. De känner sig osynliggjorda. Det råder en tystnad kring ämnet. De upplever sig inte få någon hjälp av lärare eller annan skolpersonal, som ofta är okunniga, omedvetna och oförberedda att bemöta och hantera frågan. Dessa upplevelser kan leda till olust att delta i skolans aktiviteter (Knöfel Magnusson & Olsson 2007). Per definition

är det alltså ovan nämnda fenomen som avses med kränkning, trakasserier och diskriminering p.g.a. sexuell läggning.

3. Teoretisk anknytning och tidigare forskning

Queerteori och heteronormativitet - Vad är det?

Queerteori är ingen enhetlig teori utan snarare en samling av teorier som har vuxit fram i främst engelskspråkiga länder de senaste 30 åren. Teorierna har dock vissa gemensamma drag och förenas i ifrågasättandet av "det normala" främst med avseende på rådande, statiska definitioner av kön och sexualitet; det framförs kritik mot den dominerande heteronormen där en viss typ av heterosexualitet antas vara det enda och självklara levnadssättet. Queeteorin fäster fokuset på normaliteten i stället för på avvikelserna och är ett sätt att göra teori "queer" i stället för att teoretisera om det queera - det avvikande och normbrytande (Warner 1993). Själva ordet queer betyder på engelska underlig eller knäpp (Nationalencyklopedin) och har till en början används som en förnedrande term för homosexuella. Begreppet har dock tagits över av HBT-världen och fått en mer positiv laddning. Numera fungerar ordet som ett paraplybegrepp för HBT-personer. En annan för teorierna specifik egenskap är idén om att sexualitet och kön är socialt, historiskt och geografiskt konstruerade.*

Heteronormativitet kan definieras som "*de institutioner, lagar, strukturer, relationer och handlingar som upprätthåller heterosexualiteten som något enhetligt, naturligt och allomfattande*" (Ambjörnsson 2004:15).

Tina Rosenberg (professor i genusvetenskap vid Lunds universitet) är en frontfigur i Sverige avseende HBT-/queerstudier. Hon sammanfattar i boken *Queerfeministisk agenda* några olika begrepp för, och resonemang kring heteronormativitet. Hon nämner Monique Wittings "obligatoriska sociala förhållande mellan kvinna och man", Rich Adrianness tvångsheterosexualitet, Cherrie Morgans heterosexism och filosofen Judith Butlers heterosexuella matris. Den heterosexuella matrisen, med andra ord - heteronormen, innefattar en obligatorisk och ofta via olika sanktioner och våld påtvingad heterosexualitet med två tydliga, hierarkiskt rangordnade kön som är varandras motsatser. För att en kvinna ska ses som kvinna måste hon vara "kvinnlig" och en man är ingen man om han inte är "manlig". Rosenberg illustrerar detta med filmen om Billy Elliot, en balettdansande pojke som provocerar med sitt intresse och drar på sig broderns vrede och kommentarer som "Jävla böger" (Rosenberg 2002).

Heteronormen sätter gränser för vad som är socialt acceptabelt och det är inte bara uppenbara avvikare som homo- och bisexuella som marginaliseras utan alla som hamnar utanför ramen för monogam, reproduktiv heterosexualitet (Rosenberg 2002) – t ex. polyamorösa, asexuella, transsexuella och transvestiter, par där ålderskillnaden är "för stor" eller där kvinnan/mannen inte är tillräckligt "kvinnlig"/"manlig" osv.. Det är intressant att ett begrepp som heterosexuell

* Tanken om social konstruktivism är något som vi delvis ställer oss kritiska till. Vi menar att den sociala miljön (visserligen) är en viktig faktor för hur könsuttryck och sexualitet formas och levs ut i ett samhälle - det finns dock studier som visar relevansen av endogena hormoners påverkan på hjärnans utveckling under fosterstadiet för upplevd könsidentitet och vuxen (Kula & Slowikowska-Hilcer 2003; Kula & Slowikowska-Hilcer 2000). Icke desto mindre är könsidentitet och sexualitet *i sig* både en fråga om biologi, psykologi och sociologi. Vi vill därmed särskilja frågan om könsidentitetens och sexualitetens ursprung eller orsak från frågan om normativ könsidentitet och sexualitet, dvs. könsidentitetens och sexualitetens *önskvärda* utformning. Det är det normativa som kommer att fokuseras på i vidare diskussioner om sexualitet.

som i grunden betyder mångsexuell eller flersexuell numera är ett begrepp som snävar in vad som är ett socialt acceptabelt levnadssätt. Men, som Warner påpekar i *Fear of a Queer Planet* riktar queerteorin i grund och botten sin kritik mot ”det normala” och inte mot heterosexualiteten i sig (Warner 1993).

Relationen mellan heterosexualitet och heteronormativitet och problematiken däremellan skulle kanske kunna kopplas till filosofen Humes lag som hävdar att vi aldrig kan härleda *bör*-satser ur *är*-satser (Nationalencyklopedin, a). Att något är vanligt betyder inte att det bör vara allmängiltigt. Heterosexualitet är den statistisk mest vanliga sexuella läggningen men ur det kan inte härledas att den *bör* vara den allmängiltiga sexuella läggningen. I heteronormen görs just detta. Heteronormen förutsätter att alla är heterosexuella och att de bör vara det.

Enligt Rosenberg är heteronormens två bärande principer:

- a) Uteslutning av det/de som inte ingår i normen. Det skapas en motsättning mellan *oss* - de normala och *dem* – avvikarna, vilket också ordnar de två grupperna hierarkiskt på ett sätt där avvikarna förvägras privilegier som ”de normala” oreflekterat och oproblematiskt har tillgång till. Kanske skulle man kunna säga att avvikare och de normala definieras mot varandra. Det normala får konturer först när det konfronteras med det avvikande. Avvikelsen befäster normen.
- b) Assimilering av avvikare i normen. Avvikare inkluderas i gemenskapen, men bara på ”de normalas” villkor. Detta resulterar i att avvikares ”särart” förringas och ignoreras – osynliggörs. Avvikaren kan försöka anta ”den normala” dominerade identiteten eller förbli osynlig och identitetslös utanför (Rosenberg 2002).

Heteronormativiteten som fenomen är viktig att förstå om man ska förstå homofobi och diskriminering, marginalisering, och osynliggörande av homo- och bisexuella. Rosenberg (2002) hänvisar till Iris Marion Young som påpekar att det inte är skrivna regler och en elit av styrande som utgör det huvudsakliga förtrycket av homo- och bisexuella. Det är i vardagliga relationer genom ordval, gester, symboler och oskrivna regler som det strukturella förtrycket äger rum - inkludering och exkludering. Förtryckarna är ”vanliga” människor som medvetet och omedvetet reproducerar attityder och förhållningssätt, vilka sällan ifrågasätts (Rosenberg 2002). Ett klassiskt exempel skulle kunna vara att klä flickor i rosa och pojkar i blått. Pojkar i rosa kan tänkas väcka uppmärksamhet, provokation eller misstro. Att ifrågasätta (och bekämpa) heteronormativiteten och idén om normalitet är en större utmaning än att ta sig an den uttryckta homofobin och det konkreta våldet (Rosenberg 2002; Warner 1993). Kanske kan man här använda den något dramatiska metaforen med sjukdomens bakomliggande orsak kontra symptom.

Ung och homo-/bisexuell

HB-personers ungdomstid skiljer sig i flera avseenden från heterosexuella personers ungdomstid (Harrison 2003). Förutom standardprocessen att växa upp och formera en identitet – vilken är krävande oavsett sexuell läggning, konfronteras HB-ungdomar med en ständig psykosocial stress till följd av rädslan för stigmatisering och utanförskap. Man tvingas gömma sin sexuella identitet, för sig själv och andra, och är hela tiden på sin vakt med vilka signaler man sänder ut – vilket hämmar ens egen identitetsutveckling och förmågan att knyta band med potentiella vänner och partners. Man riskerar att isolera sig. Energi går åt att undvika negativa reaktioner, och om man är öppen med sin sexuella läggning får man vara beredd på att förklara sig, stödja föräldrar psykologiskt när man själv är i behov av stöd och

hantera eventuella psykiska och fysiska kränkningar från omgivningen (Harrison 2003; Miceli 2002). Både internationella och Svenska studier visar att utsatthet för våld och hot om våld är mer frekventa företeelser för HB-ungdomar och att de i högre grad än heterosexuella ungdomar isolerar sig, hamnar i depression och missbruk samt överväger att ta sina liv (Statens folkhälsoinstitut 2005; Hegna m.fl. 1999; Miceli 2002; Harrison 2003; Hanner 2002).

Komma-ut-processen

Medvetenheten om den sexuella identiteten tros ta sin början någon gång i tioårsåldern då man som HB-ungdom för första gången upplever en attraktion till en annan person av samma kön (Harrison 2003). Denna upplevelse ackompanjeras eventuellt också av känslan av att vara annorlunda på något sätt. Medan man växer blir man allt mer medveten om sina känslor och upplever till en början förvirring som kan följas av skam, förnekelse och avståndstagande från egna känslor - hela tiden processandes tankarna och känslorna i en ensamhet. Eventuellt kan man försöka "bevisa" sin icke-homo-/bisexualitet genom att kasta sig in i heterosexuella förhållanden. Så småningom börjar man dock ofta acceptera sig själv och kanske "komma ut" för andra, dvs. öppet deklarerar sin sexuella identitet. Det är avgörande vilket bemötande och vilken reaktion man får när man berättar de första gångerna. En positiv reaktion stärker självförtroendet medan negativa reaktioner kan resultera i långtidsoro och ångest (Harrison 2003).

Hans Hanner var år 2002 i sin (för att vara på D-nivå, omfattande) uppsats först i Sverige med att via enkätundersökning börja kartlägga HB-ungdomars psykiska hälsa och andra vanor samt jämföra resultaten med Folkhälsoinstitutens resultat över "normalpopulationens" hälsotillstånd (Hanner 2002). Hans studie grundar sig på 1285 enkäter (post- och webbenkäter) från HB ungdomar 16-24 år. Första gången som HB-ungdomar pratar med någon om sin sexuella läggning är när de är ca 17 år och första gången de chattar på en gaysajt är HB-ungdomar som kille ca 16 år och som tjej ca 18 år. Skillnaden mellan tjejer och killar är att tjejer först pratar om sin sexuella läggning och sen knyter sociala och sexuella kontakter medan killar gör tvärtom, något som stöds av internationella studier vilka även visar att tjejer är senare med att definiera och upptäcka sin sexuella läggning (Hanner 2002). När ungdomar i Hanners studie själva fick skatta reaktionerna från omgivningen var föräldrarna de som var mest negativa. Runt 60 procent av mödrarna var positiva medan 55-73 procent av fäderna var positiva beroende på om det gällde en son eller en dotter. Fäderna var mer negativa till söner (Hanner 2002). Dessa reaktioner stöds av internationell forskning där hälften av mödrarna har visat sig vara accepterande medan resten är toleranta eller avvisande i olika grad. Fäder är mer negativa än mödrar (Harrison 2003).

Den första föräldreaktionen tenderar att bli negativ och föräldrarna går själva igenom olika faser, vilka tar sin början i förnekelse och avvisande via den frekvent använda frasen "det är bara en fas" (Harrison 2003). Föräldrarna kan känna skam och skuld och främja barnens slutna liv samt uppmuntra dem till att inte berätta för andra familjemedlemmar. Vissa kan ta till våld eller kasta ut sina barn ur hemmet. Så småningom, efter att ha sört sitt barns förlorade "heteroliv", börjar dock processen av att acceptera och integrera barnets HB-identitet i familjen. Eventuellt börjar man som HB-ungdom med att berätta för ett "säkert kort", ett syskon, ofta syster (Harrison 2003). Enligt Hanners studie kom de mest positiva reaktionerna från vänner och klasskamrater – nästan 100 procent var positiva (Hanner 2002).

Psykisk hälsa

Folkhälsoinstitutet, FHI, hade i sin enkätundersökning 2005 för första gången en fråga om sexuell läggning vilket möjliggjorde en jämförelse mellan HB- och heterosexuella personer

med avseende på hälsa (Statens folkhälsoinstitut 2005). 3653 svar från HB-personer erhöles via webbenkät och två procent av de 40000 som svarade via postenkät definierade sig som HB, ett tal som misstänks vara för lågt då frågan om hur man identifierar sig är komplex. Olika mätningar av HB-frekvensen i populationen ger olika resultat - enligt NE definierar sig 2-3 procent av vuxna kvinnor och 3-5 procent av vuxna män som exklusivt homosexuella. I de procentsatserna är bisexuella alltså inte inkluderade. Enligt FHI:s rapport från 2001 uppskattas ungefär var tionde svensk ha haft homosexuella känslor och/eller erfarenheter (Österman 2001).

Psykiskt nedsatt välbefinnande och självmordsförsök var dubbelt så vanligt förekommande bland HB-personer jämfört med övriga populationen (Statens folkhälsoinstitut 2005). Enligt FHI:s rapport var övervägandet eller det konkreta försöket att ta sitt eget liv speciellt vanligt hos HB-ungdomar 16-29 år, något som även stöds av den Norska NOVA-undersökningen från 1999. NOVA-undersökningen visar att var fjärde HB-kvinna och -man under 25 år har minst ett självmordsförsök bakom sig och att det är 6-7 gånger fler HB-personer, jämfört med övriga befolkningen, som de senaste 14 dagarna har tänkt tanken på självmord (Hegna m.fl. 1999). Enligt Hanner (2002) hade 37 procent av HB-tjejerna mot 18 procent av "normalpopulationen" försökt ta sitt liv. Motsvarande siffror för killar är 24 procent respektive sju procent. Åldern för självmordsförsöken låg kring 15 år (Hanner 2002). I USA uppskattas 1500 HB-tonåringar lyckas ta sitt liv varje år vilket gör självmord till främsta dödsorsaken bland HB-ungdomar i USA (Miceli 2002).

Svåra besvär av oro och ångest, sämre självkänsla, isolering, avsaknad av emotionellt stöd och brist på tillit är vanligare hos HB-personer än övriga befolkningen. Speciellt tjejer i åldrarna 16-29 drabbas av svår ångest och oro (Statens folkhälsoinstitut 2005; Hegna m.fl. 1999). 57 procent av HB-tjejerna 16-24 år skattar sitt hälsotillstånd som mycket bra eller ganska bra mot 89 procent av "normalpopulationen" (Hanner 2002). Även bruk av tobak, cannabis och överkonsumtion av alkohol är vanligare hos HB-personer trots att det också finns en del som inte dricker alkohol alls (Statens folkhälsoinstitut 2005; Hegna m.fl. 1999; Hanner 2002; Miceli 2002). Inom HB-gruppen förekommer det skillnader, med avseende på psykiskt hälsa, kopplade till ålder, utbildning, kön, geografi, härkomst, sexualitet och öppenhet i fråga om sin sexuella läggning. Generellt mår välutbildade, svenskfödda, öppna vuxna bättre än lågutbildade, icke-svenskfödda unga som fortfarande är "i garderoben", dvs. inte öppna med sin sexuella läggning. Homosexuella mår bättre än bisexuella som i sin tur mår bättre än transsexuella. De som identifierar sig som homosexuella är i högre grad öppna med sin sexuella läggning än de som identifierar sig som bisexuella (Statens folkhälsoinstitut 2005; Hegna m.fl. 1999; Hanner 2002).

Trots att orsakerna till HB-personers sämre psykiska hälsa inte är helt utredda är en viktig slutsats i FHI:s rapport från 2005 att det föreligger ett starkt samband mellan ohälsa och diskriminering. HB-personer som i högre grad än "övriga" befolkningen diskrimineras är också de som i högre grad mår sämre psykiskt. Diskriminering blir direkt en av orsakerna till den sämre psykiska hälsan. Andra faktorer som tros spela roll för hälsan är utsatthet för kränkningar, hot, trakasserier och rädsla för våld (Statens folkhälsoinstitut 2005).

Attityder, hot och våld

De senaste årtiondena har inställningarna till HB-personer blivit allt mer positiva både i Sverige och utomlands. I Sverige är klimatet jämförelsevis mer positivt än i många andra länder. Ändå var mellan var 4:e och var 3:e person år 2001 mer eller mindre negativt inställd till homosexuella, detta enligt FHI:s attitydundersökning 2001 (Österman 2001). En

undersökning av Lärarnas riksförbund från 2006 pekar på att var femte högstadiellev ser homosexualitet som en sjukdom (Nationalencyklopedin, b). Personer med negativa attityder är företrädesvis män, äldre, lågutbildade och icke-stadsbor. Det finns samband mellan negativ inställning till homosexuella och negativa attityder till invandrare, samt mellan negativiteten och känslan av att inte kunna påverka sitt eget liv eller samhället i stort. HB-negativa personer verkar uppskatta begrepp som ”lydnad” medan HB-positiva personer uppskattar begrepp som ”medkänsla”, ”dialog”, ”fantasi” och ”jämsliddhet”. HB-positiva personer tror i högre grad att homosexualitet är något medfött (Røthing 2008; Österman 2001).

Trots de allt mer positiva trenderna så är diskriminering mot HB-personer, trakasserier, hot om våld och våld vida utbredda företeelser. Den Norska NOVA-studien visar att hot om våld mot HB-kvinnor är dubbelt så vanligt jämfört med mot heterosexuella kvinnor (Hegna m.fl. 1999; Hanner 2002). Motsvarande jämförelse för män visar att HB-män är tre gånger så utsatta som heterosexuella män. Värst drabbade är HB-ungdomar där hot om våld är fem gånger så frekvent som mot heterosexuella ungdomar (Hegna m.fl. 1999). Eva Tiby skrev i sin doktorsavhandling 1999 att var fjärde homosexuell person, p.g.a. sin sexuella läggning, hade utsatts för våld eller trakasserier. Trakasserier är mer förekommande mot kvinnor, och våld mot män. Det kan vara intressant att notera att Göteborg är den värst drabbade staden där 36 procent av homosexuella vid något tillfälle har blivit utsatta för våld eller trakasserier (Nationalencyklopedin, c). Det i högre grad frekventa våldet mot HB-personer jämfört med övriga populationen stöds av flera studier (Statens folkhälsoinstitut 2005; Hegna m.fl. 1999; Hanner 2002). Att som HB-person vara öppen med sin sexuella läggning för således med sig risk för att bli utsatt för våld, trakasserier och andra typer av kränkningar.

Skolan - ”hetero factory”

Skolan är en ”hetero factory” (Reimers 2007). Heteronormen finns och reproduceras överallt men extra intressant är att se det grepp som den har om den institution vars uppgift det är att fostra morgondagens demokratiska medborgare – skolan. I HomO:s rapport ”Tystnadens Tyranni” diskuteras osynliggörandet av HB-elever och HB-lärare genom antagandet att alla är heterosexuella (Ytterberg & Gilljam 2003). Detta antagande är något som kan läsas om i uppsats efter uppsats, gång på gång (Reimers 2007; Sahlström 2006; Hulth & Ingelson 2005; Røthing 2008; Dahl 2005). Att kränkas är inte bara att trakasseras med glåpord, vilket är vanligt förekommande på högstadiet och gymnasiet (Osbeck m.fl. 2003, Sahlström 2006) – man kan också tigas ihjäl, något som är en vardag i dagens skola och samhälle, sannolikt i mycket högre uträkning än öppen homofobi (Ytterberg & Gilljam 2003; Dahl 2005; Hulth & Ingelson 2005; Røthing 2008).

HB-ungdomarna ges inte samma möjlighet som heterosexuella ungdomar till positiv spegling och stöd i sin identitetsutveckling (Osbeck m.fl. 2003). De har inte samma chans att bygga sig en säker självbild, något som återspeglas i den ovandiskuterade psykiska ohälsan. I en nationell enkätstudie med elever i grundskolan och gymnasiet genomförd av Centrum för värdegrundsstudier svarar 82 procent av eleverna att homosexuella relationer aldrig eller enbart någon enstaka gång hade tagits upp under sex- och samlevnadsundervisningen (n=2230). Majoriteten svarar att homosexualitet aldrig hade tagits upp i sex utav sju angivna skolämnen. De elever, ca 20 procent, som hade fått undervisning som även hade berört homosexuella relationer ansåg inte att dessa relationer hade beskrivits som likvärdiga (Osbeck m.fl. 2003). När det väl talas om homo-/bisexualitet så fästes fokus ofta vid olika problem som HB-personer kan tänkas uppleva. Det är sällan HB-ungdomar får höra om några lyckliga slut som inkluderar lesbiska, bögar och bisexuella (Ytterberg & Gilljam 2003; Hulth &

Ingelsson 2005; Ryng m.fl. 2003). Även de mest välmenande försök till att främja HB-tolerans tenderar att förstärka heteronormen där HB-personer alltså förblir de underlägsna och avvikande - de som den stora (hetero)majoriteten ska tolerera.

Tolerans. Begreppet är mer problematiskt än vad som kan tyckas vid en första anblick. Åse Røthing har i sin studie om homotolerans och heteronormativitet observerat ett antal norska klassrum med 15-16 åringar under temadagar då sex och samlevnad skulle diskuteras (2008). Huvudpoängen med undervisningen som berörde HB-frågor skulle kunna sammanfattas i meningen "Det är viktigt att vi tolererar dem." Med *vi* menas heterosexuella, vilket är underförstått att alla i klassrummet är, ty de som ska tolereras är alltid någonstans utanför, icke-närvarande (Røthing 2008; Reimers 2007). *Vi* är också de privilegierade, de med positionen och makten att tolerera avvikarna – *dem*. *De* är stackarna som man ska vara snäll mot. Trots att målet med undervisningen är att förebygga homofobi, främja tolerans och empati samt skapa en bättre värld för HB-personer att leva i, vilket mycket väl kan visa sig vara framgångsrikt på kort sikt, så blir den huvudsakliga effekten att heterosexualitetens privilegierade position inte ifrågasätts och därmed befästs. HB-personer blir tolererade men också marginaliserade (Røthing 2008). Reimers, som har observerat lärarstudenter på lärarhögskola i samband med bl.a. seminarium om sexualitet, illustrerar toleransbegreppet genom att berätta om en övning som lärarstudenterna fick göra. Studenterna fick turas om att "tolerera" varandras egenskaper genom att säga frasen "Jag tolererar din X/dig" något som upplevdes som obehagligt och kränkande. Slutsatsen blev att tolerans skulle bytas ut mot respekt, men aspekten kring vem som skulle respektera vem ifrågasattes aldrig. Normen förblev orubbad (Reimers 2007).

Att heterosexualitet tas för given samt att undervisningen i Røthings studie tenderar att handla om tyckande för och emot homosexualitet illustreras med några uppgifter som de Norska tonåringarna fick; en fråga löd enligt följande: "Hur tror du att det är att vara homosexuell?" En annan var "Ska homosexuella få skaffa barn?" Ytterligare ett exempel på en övning var att diskutera olika teman i smågrupper. Teman var abort, preventivmedel, sexuellt överförbara sjukdomar och homosexualitet, en udda uppdelning med tanke på att preventivmedel och sexuellt överförbara sjukdomar är högst relevanta ämnen i fråga om personer som har sex med personer av samma kön. Dessutom gjordes homosexualitet till särkunskap i förhållande till den för given tagna men närvarande heterosexualiteten. Att, i en grupp, diskutera heterosexualitet, som är en sexuell läggning likt alla andra, var inget som det fanns en tanke på att göra. Heterosexualitet bara *är*. Røthing skriver:

I talked to the teacher in charge of the described lesson and asked her what would have happened if she had told one group of students to talk about 'heterosexuality'. She gave me a blank and confused look, obviously wondering what I meant by that. She didn't seem to grasp what I was asking (Røthing 2008:261).

Att behandla ämnet sexuell läggning kan göras på olika nivåer. Dels handlar det om undervisning knuten till de olika skolämnena eller i samband med sex och samlevnadsundervisning som nämnts ovan. En annan viktig aspekt är det kontinuerliga arbetet där allas lika värde och förebyggande av diskriminering står i fokus, ett arbete och förhållningssätt som ska löpa hela skolgången igenom, från förskola och uppåt (Røthing 2008). Vissa lärare anser att eleverna är för unga eller att just deras ämneskombination inte är i samklang med prat om sexuell läggning och homofobi (Sahlström 2006). Det verkar finnas ett antagande att sexuell läggning är samma sak som sex eller homo- och bisexualitet specifikt. Medvetenheten om det dagliga talet om heterosexuella relationer och kärnfamiljekonstellationen (trots att just dessa ord inte används) finns ej. Heterosexualiteten

förbigås trots sin ständiga närvaro, eller just därför. Man behöver inte använda orden homo- och bisexualitet för att inkludera HB-personer. Det kan räcka med att konstruera en matematikuppgift där ett samkönat par är med, utan att diskussionen specifikt handlar om sexualitet, att använda ordet partner eller sambo i stället för flickvän/pojkvän när man diskuterar relationer, att tala om andra kärnfamiljekonstellationen än kärnfamiljen osv. (Sahlström 2006).

För att kunna ifrågasätta en norm krävs att man ser den, skriver Hult och Ingelsson (2005). Vilka är förutsättningarna för att en lärare ska kunna se heteronormen och förhålla sig kritisk till den? I en kartläggning av lärares behov av kunskap kring frågor gällande sexuell läggning och homofobi, baserad på 1400 enkätsvar från lärare på olika stadier från förskolan till gymnasiet, framkom att 92 procent ansåg att yrkesutbildningen hade förberett dem i liten eller mycket liten utsträckning att behandla frågor kring sexuell läggning och homofobi. 98 procent svarade att de hade fått kompetensutveckling i liten eller mycket liten utsträckning (Sahlström 2006). Varken lärarutbildningen eller skolan hade bistått lärarna med kunskap rörande dessa frågor, vilket enligt en pågående studie även verkar vara fallet i Norge (Røthing 2008). Intresset finns dock, 78 procent av högstadielärarna är intresserade av material rörande frågor kring sexuell läggning och homofobi, företrädesvis i form av föreläsningar från utomstående (Sahlström 2006). Även studien om regnbågsbarnen (barn till homo-/bisexuella) på förskolan visar på ett intresse från förskollärarna att lära sig hur man bemöter regnbågsbarn och deras föräldrar samt hur man svarar på frågor från de andra barnen. 50 procent vill ha mer kunskap (Hulth & Ingelsson 2005).

Kunskap spelar roll. Lärare som får utbildning och kompetensutveckling säger sig i högre grad ta upp frågor kring sexuell läggning och homofobi (Sahlström 2006). 87 procent av förskollärarna anser att det är ganska eller mycket viktigt att ta upp andra familjekonstellationer än kärnfamiljen men bara 50 procent säger sig göra det i praktiken. Oftast sker det när barnen själva tar initiativ (Hulth & Ingelsson 2005). Røthing (2008) har observerat lärare som talar positivt om homo-/bisexualitet samtidigt som de utstrålar osäkerhet och känslan av inte riktigt vara bekväma i situationen. Omedvetenhet om heteronormen och brist på kunskap om HB-personers livssituation kan yttra sig i överproblematisering, bristande observans och följaktligen diskriminering, så att välmenande lärare bidrar till stigmatiseringen av HB-ungdomar och HB-kollegor. Kunskap om och kontakt med öppna HB-personer är inte minst viktiga i fråga om attitydförändringar (Dahl 2005; Österman 2001). Likaväl som HB-personer antas finnas någonstans utanför klassrummet så kan även homofoberna talas om som om de inte fanns där utan någon annanstans (Reimers 2007). Dahl (2005) skriver i sin översikt över HB-forskning att vikten av kunskap har blivit en truism i vårt samhälle. Hon exemplifierar med flera studier som pekar på kunskapens relevans.

Även läroböcker spelar en viktig roll som kunskapskälla. Så här står det i en biologibok som ingick i RFSL:s biologiboksgranskning år 2003 (Ryng m.fl. 2003). Boken "Biologi för grundskolans senare årskurser LPO 94" skriven av Linnman, Wennerber, Carlsten och Magnusson samt utgiven av Liber är från år 2001:

...Både män och kvinnor kan bli kära och ha "sex" med någon av samma kön...

...Vuxna homosexuella söker ofta en partner hos ungdomar av samma kön. Ett sådant förhållande kan bli ett stort problem för en ung människa. Det kan leda till framtida störningar i den egna sexualiteten. Men man blir inte homosexuell av sådana upplevelser (Ryng m.fl. 2003:19).

Sammanfattningsvis - för förändring av attityder, medvetenhet om heteronormen och förmågan till ett aktivt agerande mot homofobi och diskriminering krävs alltså kunskap. Lärarna och övrig skolpersonal är nyckelpersoner i detta avseende.

”Antioppressive education”

Det har konstaterats att det behövs kunskap, men vilken typ av kunskap? Kevin Kumashiro, professor i utbildningsvetenskap vid University of Illinois i Chicago, forskar och skriver om ”antioppressive education”, bland annat sådan som riktar sig mot homofobi. Han använder sig av uttrycket ”the other” som representerar de människor som på olika sätt avviker från normen och därför marginaliseras (Kumashiro 2002). Vi har valt att inte översätta uttrycket till svenska utan använda oss av den engelska termen för att inte förlora nyansen i uttrycket vid översättningen. Inte heller översätter vi benämningarna för de fyra olika förhållningssätt att närma sig och arbeta mot förtryck vilka han behandlar i sin bok ”Troubling Education” och vilka sammanfattas kort i tabell 1. När tabellen läses bör ovanstående bakgrundstext om skolan som ”hetero factory” hållas i minnet eller eventuellt, efter läsning av Kumashiros teorier, läsas ytterligare en gång, kanske med nya ögon. För det är just det som utbildning, enligt oss, handlar om – nya ögon. Nedanstående tabell presenterar systematiskt olika sätt att tänka kring och närma sig arbete mot förtryck. Intresset och välviljan hos lärarna verkar finnas där (Sahlström 2006, Røthing 2008) men verktygen saknas. Kumashiro ger oss en systematisk översikt över de verktyg som olika lärare använder sig av eller kan använda sig av. Han förespråkar en blandning av olika strategier och argumenterar för att förtryck är komplext och kontextbundet.

Tabell 1. ”Antioppressive education” (Kumashiro 2002)

Förhållningssätt	Princip	Fördelar	Nackdelar
Education for ”the other”	Skolan välkomnar och uppmärksammar behoven hos ”the other”. Skolan är en säker plats där ”the other” inte utsätts för hot, våld eller andra kränkningar. Skolan har specifika ställen och resurser där ”the other” kan prata med någon samt lära sig om sig själv och sin specifika situation. Skolan ignorerar inte utan omfamnar och utforskar diversitet samt existerande skillnader med avseende på sexualitet, etnicitet, klass och kön.	1) Utgångspunkten är inte ”normala” elever utan elever som skiljer sig med avseende på sexualitet, etnicitet osv. Den stora diversiteten bland eleverna är i fokus. Skolan är till för alla. 2) ”The other” får stöd och hjälp.	1) Genom att fokusera på fördomar och diskriminering på individnivå missar man att identifiera förtryckets orsaker. Förtryck är inte bara att marginalisera ”the other” - det är också att privilegiera ”det normala”. 2) Genom att bara fokusera på problem i ”the other”s situation blir ”the other” ett problem. 3) För att undervisa ”the other” måste denna definieras, vilket är svårt. HB-ungdomar är t.ex. en utsatt grupp, men vad händer med alla dem som diskrimineras för att de <i>antas</i> vara HB? ...eller med barn till HB-personer?
Education about ”the other”	Alla studenter, privilegierade och marginaliserade, får chans att lära sig om ”the other”. Kunskap om ”the other” <i>inkluderas</i> i undervisningen, tystanden bryts. Stereotypa bilder av ”the other” ifrågasätts.	Alla studenter får chans att lära sig att världen är full av diversitet. Studenter (privilegierade) uppmuntras att se likheter mellan sig själva och ”the other”, att känna empati för ”the other” och att inkludera ”the other” i ”det normala”.	”The other” förblir något annorlunda, utanför normen – en norm som i sig inte ifrågasätts. Att det är ”vi” ska vara snälla mot ”dem” kvarstår. De privilegierades position ifrågasätts ej. (Røthings studie illustrerar som sagt detta.) ”The other” <i>antas</i> vara expert på sitt område och betraktas kanske som exotisk.

Education that is critical of privileging and Othering	I skolan tillhandahålls kunskap, inte om "the other" utan om förtrycket i sig, om förtryckets mekanismer och förhållandet till normaliteten. Elever får chans att lära sig kritiskt tänkande och att sätta sina identiteter i förhållande till de privilegierade kontra marginaliserade identiteterna. "Normalitet" ses som en social konstruktion som kan skärskådas djupare och kritiseras.	Lärare uppmanas inte bara att undervisa om förtryck utan också att försöka förändra samhället. Insikter hos eleverna om normalitet och hierarkier mellan identiteter kan resultera i empati för "the other" men också i viljan att förändra samhället och att ta avstånd från förtryck.	1) Elever har flera olika identiteter vilket skapar en uppsjö av olika upplevelser av förtryck, vilka är svåra att standardisera. 2) Antagandet att medvetandegörande automatiskt kommer att inspirera till transformation och handling riktad mot förändring stämmer inte alltid. Ibland kan alla känslor som rörs upp leda till att eleven känner ännu mer motstånd mot förändring än tidigare. Exakt vad eleven gör av en viss information är svårt (omöjligt?) för en lärare att förutsäga eller kontrollera. Kritisk pedagogik utmanar förtryck men behöver i sig behandlas kritiskt.
Education that changes students and society	Förtryck sker inte bara via individer och sociala strukturer utan även via diskurser, dvs. "rätt" sätt att tänka, ("sunt förnuft"), som ständigt upprepas och förs vidare, t.ex. associationen mellan kvinna och svaghet, queer och synd eller "neutral" och vetenskap. Medvetenhet om upprepning och aktivt handlande kan leda till förändring av ords innebörder och i förlängningen en förändring av förhållningssätt. Ordet "queer" har gått från att vara ett skällsord till att bli en kritik av normalitet. Ett ständigt ifrågasättande leder eleven in i en intellektuell och känslomässig "kris" som kan resultera i förändring av eleven i sig. Eleven rannsakar sina egna privilegier och fördomar och "the other" kommer fram i ett annat ljus och blir en jämlike.	1) Förtryck är kontextbundet och det finns inte <i>en</i> standardstrategi utan det är ett kontinuerligt arbete och ifrågasättande av en komplex värld. Icke-förtryckande pedagogik har ingen självklar plats utan bör i sig ifrågasättas. 2) Fokus ligger inte bara på det som sägs. Även det som <i>inte</i> sägs är viktigt att granska. Vilka aspekter är det som <i>inte</i> tas upp – osynliggörs - i tal och skrift och vad säger det oss? 3) Fokus ligger på att bryta bekväm upprepning av redan kända kunskaper och förhållningssätt och på att ställa frågor om vilka frågor som man kan ställa och vilka "andra" tankesätt än de hegemoniska som man kan lyfta fram.	1) Är det etiskt försvarbart att bryta upprepning av förtrogna förhållningssätt genom att hela tiden försätta elever i "kriser" där de känner sig förvirrade - "kriser" som de behöver bearbeta? 2) Att hela tiden ifrågasätta leder i längden kanske till en känsla av hopplöshet och brist på inre ro. 3) För att elever ska kunna reflektera och vara självkritiska måste deras privatliv i viss del röjas. Är det etiskt försvarbart? 4) Gynnar verkligen allt ifrågasättande och alla förändringar arbete mot förtryck? Är all upprepning "skadlig"/förtryckande?

Sammanfattningsvis har teoridelen behandlat queerteori med dess ifrågasättande av normalitet och dess fokus på heteronormativitetsbegreppet, och antioppressive education som behandlar olika strategier för att bemöta förtryck i skolan – exv. homofobi. Tidigare forskning kring HB-ungdomars livssituation visar på en i genomsnitt sämre psykisk hälsa och en större utsatthet för hot, våld och diskriminering. Forskningen visar också på ett osynliggörande av HB-elever och en förringning av HB-perspektivet i skolan samt på bristande lärarkompetens,

detta trots tydliga krav från lagar och styrdokument i fråga om diskriminering p.g.a. sexuell läggning.

4. Metod

Litteratursökning

När vi har sökt litteratur och tidigare forskning har vi gått tillväga på olika sätt. Cathrin Wasshede (doktorand på Göteborgs Universitet), vars forskning handlar om konstruktion av kön och sexualitet, har givit oss litteraturtips. Vi har sökt i databaser som Libris och Pubmed och även kontaktat RFSL. Nationalencyklopedin har i enstaka fall kommit till användning. Via google scholar och uppsatser.se har vi hittat C- och D-uppsatser som har inspirerat oss och vars referenslistor vi har dragit nytta av. Referenslistor från böcker och artiklar som vi har hittat på ovanstående sätt har varit riktmärken och källor till ytterligare litteratur. Vissa referenser var vanligt återkommande vilket gjorde det intressant att leta reda på dem. Vi har främst intresserat oss för svenska studier och rapporter eftersom utgångspunkten i uppsatsen är lärarstudenter i Göteborg, men vi använder oss också utav en del nordiska och internationella studier. Några sökord som vi har använt oss utav i databaserna har varit "homosexualitet + attityder", "HBT + attityder", "homosexualitet + skola", "HBT + skola" och "queerteori". I fråga om styrdokument och lagar har vi vänt oss till skolverkets hemsida www.skolverket.se och riksdagens hemsida www.riksdagen.se.

Metodval

I vår egen karläggning av lärarstudenters attityder och kunskaper har vi valt att göra en kvantitativ enkätundersökning. Den stora fördelen med en kvantitativ studie i enkätform är att man billigt och relativt tidseffektivt kan samla in data från en stor grupp respondenter. Det stora deltagarantalet ökar möjligheten att generalisera resultaten och göra vår studie till ett tyngre bidrag i den offentliga debatten kring HBT-frågor i skolan. En annan fördel med enkätundersökning är att man minskar intervjuareffekten (Esaiasson m.fl. 2007). För det första undviks eventuell påverkan från intervjuaren, såväl medveten som omedveten. För det andra minskar respondentens anpassning till de upplevda förväntningarna från intervjuaren. Extra aktuellt är detta i vår undersökning som fokuserar på frågor kring sexuell läggning, fortfarande för en del kontroversiella, privata och känsliga frågor. Nackdelen med enkäter är att de är relativt grova instrument om man ska komma åt hur respondenter tänker och resonerar. Man har ingen möjlighet att få reda på exakt hur frågorna har blivit tolkade. Inte heller kan man följa upp svaren och få ett resonemang kring hur respondenten har tänkt när hon eller han har besvarat frågorna.

Vi är medvetna om att frågor kring sexuell läggning är svåra och *på djupet* bättre skulle besvaras med hjälp av intervju eller observation, men vårt mål är i denna undersökning inte att få reda på exakt vilka tanke kategorier som finns bland lärarstudenter och exakt hur dessa tanke kategorier ser ut. Vårt mål är i stället att få en översikt över lärarstudenters intresse, attityd och baskunskap i stort. Det hade varit intressant att kombinera enkätundersökningen med en intervjustudie. Företrädesvis hade intervjuerna gjorts innan själva enkätundersökningen för att identifiera de tanke kategorier och medvetandenivåer som existerar bland lärarstudenter och för att mer precist hitta indikatorer specifika för olika tanke kategorier. Ett sådant förarbete hade eventuellt ökat vår kunskap kring vilket språk som används när man diskuterar sexuell läggning och därmed underlättat konstruktionen av enkäten. Man kan också tänka sig en intervjustudie efter enkätundersökningen för att djupare gå in på tolkningen av och resonemangen kring enkätfrågorna. Förutom studier av hur lärarstudenter *resonerar* kring frågor gällande sexuell läggning hade det varit intressant att se

hur de faktiskt *gör* i klassrummet. En observationsstudie i stil med Røthings (2008) hade varit relevant även i Sverige. För att knyta an till vår undersökning skulle en sådan studie kunna äga rum i Göteborg bland nyutexaminerade lärare eller lärarstudenter som är ute på VFU (verksamhetsförlagd praktik). Examensarbetet är ett tioveckorsprojekt. P.g.a. tidsbrist har vi valt bort ovannämnda ambitiösa projekt och satt fokus endast på den kvantitativa enkätundersökningen.

Operationalisering

Den största utmaningen med utformningen av en enkät är att formulera tydliga och, för frågeställningen, relevanta frågor - valida frågor. Hur operationaliserar man nyckelbegrepp som ”attityd”, ”baskunskaper” och ”upplevd kompetens” så att dessa variabler blir mätbara och kvantifierbara? När vi diskuterar förutsättningar för att hantera diskriminering och osynliggörande av HB-elever utgår vi ifrån att lärarstudenters intresse, personliga attityder till HB-personer, upplevd kompetens och baskunskaper spelar roll (Dahl 2005; Österman 2001). Därför vill vi operationalisera och mäta just dessa variabler. För översikt av operationalisering, se tabell 2.

Tabell 2. Operationalisering av teoretiska begrepp

<i>Teoretiskt begrepp</i>	<i>Operationella indikatorer i form av följande enkätfrågor (se bilaga 1).</i>
<i>Intresse</i> - spontan och lustbetonad inriktning av uppmärksamhet på något ämne, någon företeelse. (Nationalencyklopedin, d).	Självskattat intresse via fråga 1 och 8 som handlar om vikten att ta upp frågor kring sexuell läggning i skolan respektive intresse av att få utbildning inom frågor gällande sexuell läggning.
<i>Upplevd kompetens</i> - tillräckligt god förmåga för viss verksamhet. (Nationalencyklopedin, e).	Självskattad kompetens via tre frågor (fråga 3-5) som handlar om upplevd trygghet att ta upp frågor kring sexuell läggning samt hantera konkret diskriminering i klassrummet och på skolan i övrigt.
<i>Baskunskap</i> - grundläggande kunskaper	I tre frågor (frågor 14-16) tas några nyckelbegrepp rörande området kring sexuell läggning och HBT-frågor upp. I fråga 17 efterfrågas kunskaper om läroplanen kopplade till diskriminering p.g.a. sexuell läggning. I fråga 17 skattar respondenten själv sin kunskap medan fråga 14-16 bedöms och poängsätts av oss enligt vissa kriterier.
<i>Attityd</i> - tydligt visad inställning till viss person eller företeelse. (Nationalencyklopedin, f). <i>Homofobi</i> - Homofobi är en ideologi, en uppfattning eller en medveten värdering hos en individ, en grupp eller ett samhälle och som ger uttryck för en starkt negativ syn på homosexualitet eller på homo- och bisexuella människor. En homofobisk hållning strider mot principen om alla människors lika värde och rättigheter (HomO, b).	Fyra frågor (fråga 9-12) som handlar om inställningen till HB-personers juridiska rättigheter, giftermål och föräldraskap.
Lärarstudenters uppfattning om lärarhögskolans bidrag till kunskaper kring sexuell läggning.	Lärarstudenterna skattar själva lärarhögskolans bidrag till kunskaper rörande sexuell läggning. Fråga 6 och 7 handlar om utsträckningen i vilken lärarstudenterna anser att lärarhögskolan har förberett dem att ta upp frågor kring sexuell läggning samt hantera konkret diskriminering.

Intresse och upplevd kompetens

Vad gäller intresse och upplevd kompetens så ber vi respondenterna själva skatta dessa variabler. Vi frågar ”Hur viktigt tycker du att det är att ta upp frågor kring sexuell läggning (hetero-, homo- och bisexualitet) med dina framtida elever?” (fråga 1) och vi undrar även hur intresserade lärarstudenterna är av att själva få utbildning inom dessa frågor (fråga 8). Vi är också nyfikna på hur troligt det är att de kommer att ta upp frågor kring sexuell läggning i egen undervisning (fråga 2), något som både kan vara ett uttryck för intresse men även för upplevd kompetens.

När vi mäter upplevd kompetens frågar vi hur *trygga* lärarstudenterna känner sig att ta upp frågor kring sexuell läggning och hantera direkt diskriminering p.g.a. sexuell läggning (fråga 3-5). Detta kan i efterhand tyckas vara något olyckligt val av frågeformulering. Problematiken illustreras av ett par respondenter som undrade vad vi menade med trygghet. Nedan följer en av synpunkterna på enkäten:

I fråga 3-5 är det luddigt vad begreppet trygg innebär. Handlar det om yttre eller inre resurser? Handlar det om vilka elever man möter? Handlar det om att man tror sig kunna göra ett bra jobb? Handlar det om att införliva läroplanen eller sina egna personliga åsikter?

Trygghet kan alltså handla både om kunskap i området, handlingsförmåga och hur konfliktradd man är. Ytterligare en aspekt är att trygghet kan spegla hur trygg man är i sin egen övertygelse, vare sig den är ”HB-vänlig” eller inte. Kanske borde vi ha varit tydligare där och kompletterat med en fråga som specifikt handlade om uppskattade *kunskaper* inom området.

Baskunskaper

Förutom den upplevda kompetensen ville vi dessutom få en fingervisning om de reella baskunskaperna och medvetandenivåerna. Nu kommer vi in på riktigt svåra saker som varje lärare ständigt handskas med – att utforma ett kunskapstest som ger information om respondentens medvetandenivå samtidigt som svaren ska vara relativt lätta att kvantifiera och analysera. Frågorna får inte heller vara för många eller uppfattas som ett ”test” då respondenterna eventuellt kan tappa intresset för undersökningen. Resultatet blev tre frågor (fråga 14-16) som tar upp två centrala begrepp inom området - HBT och heteronormativitet – samt ytterligare ett begrepp – transsexualitet – som ofta tenderar att bli missförstått, i vardagsdiskussioner såväl som i läroböcker (Ryng m.fl. 2003). Transsexualitet handlar trots ordets uppbyggnad om könsidentitet och inte om sexualitet. Att känna till begrepp som HBT är den minsta möjliga teoretiska kunskap som man kan be om i dessa sammanhang, anser vi. Det är väldigt svårt att undvika att stöta på HBT-begreppet om man har kommit i kontakt med texter eller diskussioner som handlar om sexualitet och diskriminering p.g.a. sexuell läggning.

Vi ställer fyra frågor som berör baskunskaper men använder i vår analys bara två utav dem, fråga 14 och 16, när vi skapar ett kunskapsindex. Fråga 15 där det efterfrågas vad transsexualitet handlar om inser vi är klumpigt ställd. Respondenten får välja mellan tre svarsalternativ där det ena är rätt svar och de andra två är felaktiga svar. Vi har ingen ”Vet ej”-ruta (vissa av respondenterna skriver uttryckligen ”Vet ej” bredvid frågan i brist på svarsalternativ) vilket kan ha bidragit till att en del av respondenterna helt enkelt har chansat. Sannolikheten för att gissa rätt är ca 33 procent vilket gör resultaten från denna fråga ganska opålitliga. Vi kan inte skilja dem som har chansat från dem som faktiskt har haft kunskap i fråga om begreppet. Faktum är att många har kryssat i rätt ruta – fler än förväntat. Transsexualitetsbegreppet missförstås i flera böcker (Ryng m.fl. 2003) och bedöms därför av

oss som ett svårare begrepp än HBT. Trots det svarar lika många - 63 procent (se tabell 8) - rätt på fråga 15 som på fråga 16 – ett sannolikt överskattat positivt resultat på fråga 15 p.g.a. gissningar. Av nämnda anledningar väljer vi att bortse från fråga 15 i kunskapsindexet.

Inte heller fråga 17 var särskilt lyckad. Frågan lyder ”Kände du till att det i läroplanen står att ingen ska diskrimineras p.g.a. sexuell läggning?” Svartalternativen är ”Ja” och ”Nej”. Detta är en ledande fråga och risken finns att man svarar ”Ja” för att diskriminering p.g.a. sexuell läggning är något som rimligen borde nämnas i läroplanen. Nedan följer två respondenters kommentarer:

Nej, inte så att jag kan citera det, men jag antar att det borde stå.

På fråga 17 är jag osäker och skulle nog helst svara ”vet ej”, eftersom jag är osäker på om det explicit uttrycks.

En bättre formulerad fråga hade kanske lytt ”Tror du att det i läroplanen nämns något om diskriminering p.g.a. sexuell läggning?” med svarsalternativen ”Ja”, ”Nej” och ”Vet ej”.

Heteronormativitetsfrågan (fråga 14) är tänkt att vara något svårare än fråga 16 där förkortningen HBT:s innebörd efterfrågas. Fråga 14 är också den enda ”riktigt” öppna frågan i enkäten. Vi har försökt att undvika öppna frågor för att underlätta analysen av resultaten. Förståelsen av begreppet heteronormativitet är centralt och kan tjäna som indikator för olika medvetandenivåer. Vi resonerar som så att de lärarstudenter som inte kan förklara begreppet rimligtvis inte har bekantat sig med det. Därmed har de förmodligen inte heller tänkt i de normkritiska teoretiska banor som vi i vår teori utgår ifrån. Lärarstudenter som påstår sig förstå begreppet heteronormativitet kan i sin definition av ordet motsäga eller bekräfta påståendet. Det är något som vi i analysen har försökt att ta hänsyn till. På så sätt ämnar vi isolera dem som helt har missförstått begreppet. Av dem som har lyckats definiera begreppet heteronormativitet på ett rimligt sätt är det väldigt svårt, om inte omöjligt, att avgöra hur djup förståelsen av begreppet är. Det kan en enkätfråga av denna typ inte ge oss någon information om. Vi kan inte uttala oss om det oskrivna utan endast utgå från de begränsade skriftliga svar som vi har fått in. Trots att det handlar om *en* skriven mening så har vi försökt urskilja olika kvaliteter i svaren samt gradera de godkända svaren utifrån en skala på 3-6 poäng.

Nedan följer en sammanfattning av vanligt förekommande godkända svar och vanligt förekommande ord (kursiva).

Att man *utgår* från heterosexualitet som det *normala*.

Heterosexualitet som *norm i samhället*.

Allt annat än heterosexualitet ses som *avvikande*.

Att man utgår från tvåkönade (man och kvinna) relationer.

De svar där det på något sätt framgår att heterosexualiteten är normen eller utgångspunkten i samhället har fått 3 poäng. Bakom den enkla formuleringen kan allt från direkt härledning av heteronormativitetens betydelse från ordets uppbyggnad till djupa insikter dölja sig. Vi har ingen möjlighet att följa upp frågan och får acceptera frågans begränsningar och den osäkerhet som vår gradering av svaren för med sig i fråga om kunskapsbedömningen. Där någons slags indikation om djupare insikter uttryckligen förekommer ger vi högre poäng (4-6 poäng).

Djupare insikter – vad menar vi med det? Vi inser att våra bedömningskriterier är tämligen godtyckliga. Det är vi som har konstruerat dem. Utgångspunkten har dock varit queerteoretiskt tänkande med dess definitioner av heteronormativitet och dess kritik av normalitet. Bland våra kriterier för ”djupare insikter” har just ett ifrågasättande av normalitetsbegreppet ingått – i respondenternas fall har det t.ex. handlat om att sätta ordet normal inom citationstecken – ”normal”. Likväl har vi tolkat in djupare insikter i de svar där något av följande har tagits upp: det hierarkiska förhållandet mellan heterosexualitet och andra sexuella läggningar, heteronormativitet som omfattar inte bara normer för sexualitet utan även för könsuttryck, heteronormativitetens konsekvenser i form av exkludering och marginalisering, och illustrationer av heteronormativitetens omfattning i samhället.

Man kan kritisera vår bedömning av svaren eftersom vi i enkätfrågan inte skriver något om uttömmande svar eller djupare insikter. Vi ber inte respondenterna uttryckligen om annat än att definiera begreppet heteronormativitet. Ändå får vi in definitioner av varierande kvalitet. Hur väl respondenterna svarar kan ha mer att göra med deras ambition, den tid de känner att de har till förfogande för enkäten eller deras språkliga förmåga snarare än deras kunskaper. Utan att förringa de enkla men korrekta definitioner av heteronormativitet som vi har fått in – typiskt svar är ”att normen i vårt samhälle är heterosexualitet”- vill vi i vårt resultat presentera och ta hänsyn till de svar där djupare insikter skyntar.

Attityd

Vilken attityd lärarstudenter har till HB-personer är en viktig variabel. Detta undersöks med fyra frågor (9-12) och är tänkt att ge oss information om graden av homofobi. Den personliga inställningen tror vi kan vara en indikator för *på vilket sätt* lärarstudenter kan tänkas förhålla sig till och ta upp området rörande sexuell läggning i skolsammanhang. I den norska observationsstudien observerades t.ex. lärare tala väl om HBT-området samtidigt som de utstrålade osäkerhet (Røthing 2008). En negativ syn på HB-personer kan knappast leda till ett positivt synliggörande av HB-personer. Vi har inte velat ställa för banala och enligt oss föråldrade frågor som i sig stigmatiserar HB-personer. Ett exempel på en sådan fråga skulle vara att fråga respondenterna om de anser att homosexualitet är en sjukdom. I stället har vi fokuserat på frågor rörande rättigheter i samhället om giftermål, föräldraskap och juridiska rättigheter i största allmänhet.

Så fort man talar eller ställer frågor *om* ”dem” (avvikarna) tar man sig friheten att utifrån ”den normalas” privilegierade position döma (Rosenberg 2002; Kumashiro 2002). Det är något som är svårt att undvika om man ska få reda på respondenternas attityder. Vi har dock försökt vara medvetna om detta och försökt ställa så smidiga och icke-stigmatiserande frågor som möjligt. T.ex. frågar vi ”I hur stor utsträckning anser du att hetero-, homo- och bisexuella i alla avseenden ska ha samma juridiska rättigheter och skyldigheter?” (fråga 9). I stället för att prata om intresset för och kunskapen om ”HB-frågor” har vi i syftesformuleringen och enkätfrågorna behandlat frågor som handlar om ”sexuell läggning”. ”Sexuell läggning” är ett bredare begrepp som syftar till hetero-, homo- och bisexualitet samt interaktionerna däremellan. Det är också ett begrepp som indirekt riktar sig mot normen och inte mot avvikarna - ”HB-folket”.

P.g.a. just den ovannämnda bredden i begreppet är ”sexuell läggning” ett problematiskt begrepp eftersom vi inte riktigt kan veta hur respondenterna tolkar- eller vad de lägger i begreppet ”sexuell läggning”. Respondenter med olika medvetandenivåer om normer och sexualitet lägger sannolikt olika innebörd i begreppet ”sexuell läggning”. Enligt Sahlström (2006) tenderar ”sexuell läggning” att tolkas som något som specifikt handlar om sex eller

något som bara handlar om homo- och bisexualitet. Att heterosexuallitet också är en sexuell läggning samt att olika sexuella läggningar är hierarkiskt ordnade och kopplade till normer tror vi att det är få som har fått tillfälle att reflektera över. Här vill vi blicka tillbaka till Røthings konfrontation med läraren som var oförstående inför förslaget att be en grupp av elever diskutera heterosexuallitet. Heterosexuallitet antas som sagt vara något som bara *är* och inte en ”sexuell läggning” värd att diskutera eller problematisera (Røthing 2008).

Det är en balansgång mellan att precisera enkätfrågor vilka följaktligen ber respondenten att ta ställning till ”dem”, HB-personer, (ex. fråga 10-11) och att försöka komma bort från stigmatiserade frågor men på det sättet bli otydlig för (kanske) majoriteten av respondenterna. Efter arbetet med enkäten finner sig insikten om att det är problematiskt att formulera standardiserade frågor för respondenter som befinner sig på en glidande skala av olika medvetandenivåer – allt från bestämt homofoba, via välmenande men normomedvetna (majoriteten?) till de insatta och normkritiska. De normomedvetna läser kanske in ”sex” och/eller ”HBT” i ”sexuell läggning” (Sahlström 2006); de normmedvetna ser eventuellt möjligheten till en normkritisk diskussion som sträcker sig bortom sex och definierade sexuella läggningar till relationer, institutioner, hierarkier och ”normalitet” i största allmänhet.

I övrigt har vi vid enkätens utformning försökt vara medvetna om praktiska aspekter som gör enkäten överskådlig och lätt att besvara. Några sådana aspekter är, enligt Esaiasson m.fl. (2007), att ställa få och lättförståeliga frågor, att inte använda negationer, att fråga efter en sak i taget, att dela in frågorna i olika block med avseende på tema, att fråga efter det generella före det specifika, att erbjuda uttömmande svarsalternativ, att ställa våra huvudfrågor först och fråga efter uppgifter om själva respondenten i slutet av enkäten, att lämna plats för synpunkter och att göra enkäten estetiskt tilltalande.

Etiska överväganden

I början av vår undersökning tänkte vi igenom etiska aspekter. Hur upplever deltagarna denna undersökning? Skulle vi själva vilja bli utsatta för enkätfrågorna? Vi är medvetna om att vi ställer känsliga och svåra frågor, som vissa kan anse som ”jobbiga” att besvara. Vi antog utifrån personlig erfarenhet att en del människor aldrig hade funderat kring vissa av frågorna, och att det i vissa kulturer är helt tabu att prata om dessa ämnen. Sådana tankar har bekräftats under undersökningens gång genom återkoppling av några deltagare. Vi vägrade dessa obekvämligheter som vi utsatte våra deltagare för mot det lidande som tusentals homo- och bisexuella barn och ungdomar erfar dagligen genom diskriminering och kränkande behandling. I vårt övervägande kommer vi fram till att nyttan som kan komma ur vår undersökning är värd deltagarnas besvär.

Innan datainsamlingen gav vi förhandsinformation till alla deltagare som var korrekt och trovärdig, men lite begränsad, för att inte avslöja något av betydelse för studien. Vi informerade om att undersökningen handlar om lärarstudenters uppfattningar och kunskaper inom frågor kring skola och sexuell läggning, men skrev eller sa ingenting om t.ex. homofobi. Vi var också noga med att informera alla deltagare om att undersökningen är helt frivillig, att informationen bara kommer att användas i forskningssammanhang, att deltagandet sker anonymt och att inga svar kommer att spåras till någon enskild person. I de flesta fall samlade vi in data personligen, så att deltagarna hade möjlighet att ställa frågor under tiden de fyllde i enkäten och efteråt. Det var inte sällan deltagandet rörde upp tankar eller frågor som deltagarna ville diskutera eller ställa direkt. Många deltagare var positiva och mycket intresserade av undersökningen och resultaten. Vi var också noga med att erbjuda alla deltagare full efterhandsinformation i form av en färdig slutrapport med alla resultat.

I efterhand inser vi att informationen angående anonymiteten hade kunnat förbättras. Att garantera individens anonymitet visade sig vara problematiskt i praktiken. Vi ansträngde oss mycket för att inte känna igen våra klasskompisar, som i enkäten besvarat frågor om både program, ämnen, ålder och etnisk bakgrund. Även om vi har tystnadsplikt och inte kommer att använda informationen på ett oetiskt sätt hade det varit bättre att undvika formuleringen ”anonym”, och i stället förklara att svaren kommer att behandlas på gruppnivå.

Population och deltagare

Undersökningens population är lärarstudenter vid Göteborgs universitet som nästan är klara med sin lärarutbildning. Mer konkret skulle det vara de studenter som har kommit så långt i sin utbildning att de åtminstone har läst 60 av 90 hp (högskolepoäng) av LAU-kurserna. Med avseende på generaliserbarhet hade det varit bäst att göra ett totalurval av, eller ett slumpmässigt urval ur, populationen. Vi hade för avsikt att skapa en urvalsram som skulle inkludera många storföreläsningar som dessa lärarstudenter skulle ha, så att vi slumpmässigt kunde välja ut några av dem eller t.o.m. utnyttja alla. Vi ville samla in data via gruppenkäter under storföreläsningar eftersom det i dessa sammanhang ofta blir en svarsfrekvens på nästan 100 procent, i stället för postenkäter eller intervjuer, med svarsfrekvens runt 68 respektive 78 procent (Esaiasson m.fl. 2007). Men när vi i början av vår undersökning tog kontakt med lärarprogrammets administratörer upptäckte vi att det bara fanns en storföreläsning för vår målgrupp under den tidsram som vi hade till vårt förfogande. Övriga studenter skrev sitt examensarbete eller var ute på VFU för tillfället. Under dessa omständigheter bestämde vi oss för att inte göra ett slumpmässigt urval.

För att få så många respondenter i målgruppen som möjligt under de begränsningar som tidsram och avsaknad av finansiering innebär, valde vi att komplettera direktinsamlingen av gruppenkäter vid storföreläsningar med andra metoder. För det syftet använde vi oss av e-postlistor som vi redan hade från vår egen klass, samt de listor lärarprogramsadministratören ställde till vårt förfogande. Under tre dagar frågade vi också studenter i det pedagogiska biblioteket om de var lärarstudenter i målgruppen, och i så fall om de ville delta i undersökningen. På grund av brist på storföreläsningstillfällen bestämde vi oss även för att vidga vår population till att inkludera studenter som hade fullgjort minst hälften av sin utbildning. Därigenom kunde vi samla in material under ytterligare en storföreläsning. Totalt deltog 224 lärarstudenter från Göteborgs universitet i undersökningen. För information om deltagarnas bakgrund se tabell 3.

Tabell 3. Deltagarnas bakgrundinformation

Kön (biologiskt)	Kvinnor 74 %		Män 26,0 %	Antal 223
Ålder	Medel 29,1 år	Median 27,0	Variationsbredd 20 - 58 år	221
Sexuell läggning	Homosexuell 3,2 % (Varav 6 av 7 kvinnor)	Bisexuell 2,7 % (Varav 6 av 6 kvinnor)	Heterosexuell 92,8 %	223
Bekantskap med HB-personer	Inte alls 11,7 %	Inom bekantskapskrets 31,4 %	Nära relationer (vän eller familj) 56,9 %	223
Inriktning	Högstadiet och/eller Gymnasiet 68,0 % (Varav 59% läste det långa och 41% det korta programmet)		Förskola och grundskola till årskurs 5 32,0 %	220
Termin	Läste sista termin av sin lärarutbildning 58,0 %	Har läst minst 6 terminer 75,0 %	Medelvärdet 7,6 terminer	214
Föräldrars utbildning	Ingen högskole-/universitetsutbildning 56,3 %		Minst en förälder med högskole-/universitetsutbildning 43,7 %	224
Religion	Bekänner sig inte till någon religion 50,9 %	Bekänner sig i viss utsträckning 24,1 %	Bekänner sig till någon religion 14,7 % (Varav 85 % till kristendom eller islam)	201

Datinsamling

Dataunderlaget baseras på 224 enkäter, varav 77,6 procent pappers- och 22,4 procent dataenkäter (n=224). Våra första datinsamlingstillfällen var gruppenkäter under de två ovannämnda storföreläsningarna på pedagogiska institutionen vid Göteborgs Universitet. En grupp med studenter som läser sin sista kurs under utbildningen. Den andra gruppen var en klass matematiklärare för yngre åldrar som hittills hade läst hälften av sin utbildning. I båda grupperna var ungefär 40 personer närvarande. Vi gav information om undersökningen och lämnade ut enkäten (se bilaga 1). Svarsfrekvensen var 100 procent. Förutom ett icke-existerande bortfall har denna insamlingsmetod fördelen att vi har bra kontroll över vem som svarar. Eftersom vi bl.a. är intresserade av lärarstudenters kunskaper är det viktigt att veta om

deltagarna diskuterar svaren med varandra eller letar upp dem med hjälp av yttre källa. En annan fördel är att vi var närvarande och kunde förtydliga eventuella oklarheter. En nackdel med denna metod är att respondenternas möjlighet till enskildhet var begränsad. Dessutom kan vår närvaro ha påverkat deltagarnas svar mer än om de hade fyllt i enkäten hemma på datorn.

Eftersom det inte fanns fler storföreläsningar med vår målgrupp kompletterade vi insamlingen med lärarstudenter som besökte det pedagogiska biblioteket. Under tre insamlingsdagar frågade vi varannan timme alla som befann sig i lokalen om de tillhörde vår målgrupp. Om det var så gav vi personerna samma förhandsinformation som beskrevs ovan. Även i dessa situationer var svarsfrekvens 100 procent. Under de flesta sådana tillfällen lämnade vi platsen i ca 10 minuter för att sedan komma tillbaka och samla in enkäten. Ibland stannade vi i närheten så att vi hade dem inom synhåll. Fördelen med att låta respondenterna sitta för sig själva tror vi minskar en eventuell intervjuareffekt. Deltagare kände sig antagligen mindre observerade och kunde svara mer ärligt. Men nackdelen var att vi inte hade lika bra kontroll över vem som svarade på frågorna, eftersom de ofta satt vid en dator eller med några vänner eller klasskamrater. Att deltagarna satt ibland bredvid sina klasskamrater, både på biblioteket och på storföreläsningar, kan också ha bidragit till att inte alla har besvarat de mer känsliga frågorna helt ärligt. En sådan fråga kan exv. gälla den egna sexualiteten.

Ett tredje sätt som vi använde när vi samlade in data var via e-postenkäter. Vi skapade därför en speciell dataversion av enkäten med detaljerade instruktioner (se bilaga 1). Vi försökte få privata e-postadresser för så många studenter som möjligt, men lyckades bara med dem som läser tredje terminen på det korta programmet, både hel- och halvfartsklassen. Annars använde vi oss av e-postlistor med studenternas GU-adress, som vi fick från lärarprogrammets administratör. Tyvärr är det förmodligen så att de flesta studenter inte använder sina GU-adresser så ofta eller alls. Därför förväntade vi oss inte en hög svarsfrekvens i den gruppen. I instruktionerna uppmanades deltagarna att först ladda ner enkäten, fylla i den på datorn, och skicka tillbaka den via e-post. För att insamlingen skulle vara anonym skapade vi ett nytt hotmailkonto och gav användarnamn och lösenord till deltagarna. Eftersom e-posten kom från den gemensamma adressen kunde vi inte se vem som var avsändaren. Vi var också noga med att, varje gång en ny enkät skickats därifrån, själva logga in och radera alla skickade e-post och alla raderade e-post, så att ingen annan kunde ta del av andra respondenters svar. Senare lärde vi oss att detta tillvägagångssätt – ett för ändamålet skapat hotmailkonto - bara garanterar anonymitet om man gör det från en offentlig dator, t.ex. på biblioteket, men inte hemifrån. Det är så för att alla datorer har en IP adress som kan användas för att identifiera sändaren. Hade vi vetat det hade vi inkluderat den informationen i instruktionerna så att deltagarna själva kunnat välja vilken dator de ville använda för att returnera sin enkät. Även om det är en möjlighet att leta upp IP adresser så kommer vi naturligtvis inte göra det. Men det hade ändå varit bra att informera om det.

En fördel med denna metod, att fylla i enkäten via dator och sedan skicka in den anonymt, är att den borde sänka intervjuareffekten. Dessa svar skulle kunna vara ärligare än dem vi fick vid storföreläsningar eller i biblioteket. Nackdelen är att vi inte med säkerhet kan veta vem som har fyllt i enkäten. Angående de fyra kunskapsfrågorna (frågor 14-17) är det möjligt att deltagarna har använt sig av hjälp. I en jämförelse på gruppnivå mellan svar inhämtade i pappersform och via e-post framkommer det dock ingen statistiskt signifikant skillnad i medelvärden i fråga om respondenternas baskunskap (frågorna 14 och 16).

Den sista datainsamlingsmetoden som vi använde oss av var att lägga ut informationen och en länk till enkäten på kursportalen för kurs LAU 210. Dessa studenter hade läst mer än hälften av sin utbildning och var för tillfället ute på VFU, så kursportalen var ett möjligt sätt att få tag i dessa studenter. Tyvärr vet vi inte hur ofta eller om de alls läste sina meddelanden på kursportalen vid tiden för datainsamlingen. Vi kan inte heller uttala oss om svarsfrekvensen. Det som skrevs ovan om kontrollmöjligheter över respondenterna och om intervjuareffekten vid e-postenkäten är förmodligen också sant i detta fall. Vi hoppades att få ärliga svar. En annan nackdel med denna metod är att vi i detta fall inte ens med säkerhet kan veta om det var lärarstudenter som svarade på enkäten, eftersom kursportalen teoretiskt sett är tillgänglig för alla som känner till den. Risken att någon annan än dessa studenter från LAU 210 har svarat på enkäten bedömer vi emellertid inte större än vid sedvanliga postenkäter.

Statistisk analys

För våra statistiska analyser använde vi oss av programmet *SPSS*. För att kunna avgöra om olika gruppers svar (t.ex. mäns och kvinnors, eller de respondenternas som har en nära relation till en HB-person och de som inte har det) skiljer sig åt på ett meningsfullt sätt använde vi oss av ”*independent-samples T-test*”. T-testet används med variabler på intervallskalanivå och mäter skillnader mellan gruppers medelvärden (Djurfeldt & Larsson & Stjärnhagen 2003). För skillnader mellan grupper i frågor med nominala svarsalternativ användes *Pearsons Chi²-test*. Samband mellan två variabler, dvs. förutsägbarheten av värdet på den ena variabeln med hjälp av värdet på den andra, testades med korrelationstest *Pearsons r*. För alla tests användes en signifikansnivå på $p < 0.05$. Det innebär att resultat som kallas statistiskt signifikanta i mindre än fem fall av 100 uppstår p.g.a. slumpen. Med andra ord kan vi lita på att i 95 fall av 100 speglar resultaten verkliga skillnader i populationen.

För att förenkla rapporteringen av resultaten och analyserna slog vi ihop svarsalternativ av flera olika frågor och skapade nya variabler (se tabell 4-7). I fråga 13 om bekantskap med homosexuella eller bisexuella grupperade vi svaren i 2 grupper, de som angav att de inte alls eller bara inom bekantskapskretsen känner någon eller några personer som är homosexuella eller bisexuella, och de som kände minst någon person inom vänskapskretsen eller familjen. Vi valde den grupperingen för att urskilja personer med nära relationer till HB-personer från dem som inte har det. För att kunna jämföra bl.a. attityder från lärarstudenter som inte bekänner sig till någon religion med dem som bekänner sig till en monoteistisk religion skapade vi också en ny variabel. De respondenterna som inte bekände sig till någon religion bildade en grupp ($n = 114$), och de som bekände sig till en monoteistisk religion en annan ($n = 28$). I denna undersökning var det bara islam eller kristendom som angavs. För att jämföra personer som är homo- eller bisexuella med heterosexuella skapade vi ytterligare en ny variabel, med homo- eller bisexuella i en grupp ($n = 13$), och heterosexuella i en annan ($n = 207$).

Vi summerade svarspoängen av flera olika svar för att konstruera olika index (se tabell 4).

Tabell 4. Indexkonstruktion

	Frågorna som ingår i indexen	Formeln för indexkonstruktionen	Möjliga poäng
Intresseindex	1 och 8	Summan (fråga 1 och 8) minus 1	1 - 9
Kompetensindex	3 - 5	Summan (fråga 3 - 5) minus 2	1-13
Attitydindex	9 - 12	Summan (fråga 9 - 12) minus 3	1-17
Baskunskapsindex	14 och 16	Summan (fråga 14 och 16)	0-9

För att kunna skapa ett attitydindex och inkludera fråga 12 i den var vi tvungna att omkoda svarspoängen för den frågan. Vi gav då en poäng för en röst mot och fem poäng för en röst för könsneutralt äktenskap. Tre poäng gavs för ”vet ej”. Vi inser att denna omkodning inte är oproblematiserbar men valde ändå att göra så hellre än att inte använda informationen.

De frågor som har lagts ihop till index visar sig täcka det avsedda området på ett tillfredsställande sätt. Som vi kan se från sambandstabellen (se bilaga 2) är korrelationer mellan frågorna tillräckligt små för att visa att ingen av frågorna är överflödiga, och tillräckligt stora för att visa att de i grunden mäter samma sak.

Vi testade också sambandet mellan olika skapade index, bl.a. mellan intresse och attityd, mellan baskunskap och attityd, mellan upplevd kompetens och attityd, samt mellan baskunskap och upplevd kompetens (se bilaga 7).

Metoddiskussion

Till att börja med kan vi påminna oss om att vår population är lärarstudenter vid Göteborgs universitet. Det är de som vi främst vill uttala oss om, även om vissa samband mellan variabler, exv. kön och homofobi, kan tänkas gälla ”mer allmänt”. Då vi inte hade möjlighet att göra ett slumpmässigt urval finns begränsningar i våra ambitioner med avseende på generaliserbarhet – dessa begränsningar är vi väl medvetna om, men tänker ändå försöka uttala oss om Göteborgs lärarstudenter utifrån de 224 enkätsvar som vi har fått in.

Något annat som vi bör hålla i minnet är att våra resonemang kring baskunskaper grundar sig på två enkätfrågor som frågar efter två begrepp – HBT och heteronormativitet. Det är allt som ryms inom ramen för ”baskunskaper”. Dessa baskunskaper är visserligen strategiskt valda stickprov på ”kunskaper” men undersöker ingen större bredd gällande tematiken kring sexuell läggning och HBT. En annan operationalisering som rimligtvis kan och bör ifrågasättas är variabeln som anger ”upplevd kompetens”. Som det tidigare har diskuterats i metodavsnittet använde vi oss av begreppet ”trygghet” när vi i enkätfrågorna frågade hur lärarstudenterna kände inför att ta upp frågor kring sexuell läggning och hantera direkt diskriminering. Egentligen ville vi få reda på ”upplevd kompetens”. P.g.a. respondenters synpunkter på enkäten samt egna överväganden har vi anledning att tro att trygghet kan ha tolkats på flera olika sätt av olika personer.

Vi spekulerar i att ”trygghet” främst kan ha associerats till den personliga tryggheten eller självsäkerheten. Vi hittade nämligen inget samband mellan ”upplevd kompetens” (trygghet)

och ”baskunskap”. Man kan spekulera i att dessa variabler borde ha korrelerat, om man utgår från att lärarstudenterna är självmedvetna och någorlunda kan skatta sina kunskaper. Sahlström (2006) diskuterar möjligheten att de lärare som har större kunskap om sexuell läggning och homofobi lättare uppmärksammar homofobiska kränkningar bland elever än de med mindre kunskap. Även om det kanske är en långsökt tanke skulle det kunna vara så att de lärarstudenter som saknar kunskaper om sexuell läggning och HBT inte ser problematiken – bredden av diskursen – och tenderar att överskatta sin kompetens. Det finns inget att problematisera eller oroa sig för. Man vet redan var man står och man är ”trygg”. Förvånansvärt många uppfattade sig som ”trygga” i att ta upp frågor rörande sexuell läggning.

5. Resultat

Undersökningen visar att lärarstudenter är intresserade av frågor rörande sexuell läggning och av att få mer utbildning i ämnet. De flesta lärarstudenter har positiva attityder till HB-personer. Undersökningen visar dock bristande kunskap i ämnet. Lärarstudenternas uppfattning är att lärarutbildningen, i mycket liten utsträckning, förberett de på att diskutera ämnet eller hantera situationer där diskriminering och kränkande behandling förekommer.

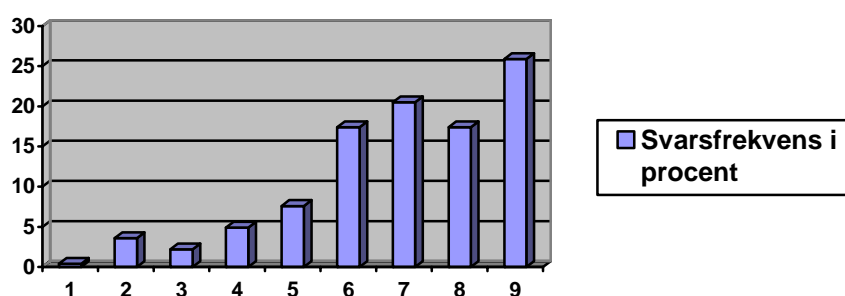
Intresse

Två frågor användes som indikatorer på lärarstudenters intresse kring ämnet. Som vi kan se från tabell 5 tycker lärarstudenter att det är viktigt att ta upp frågor kring sexuell läggning med sina framtida elever, och en majoritet är intresserade av fortbildning i ämnet.

Tabell 5. Svartsfördelning för frågor gällande intresse

Frågor	Svartsfördelning			Statistisk analys
	På en skala från 1 (inte alls viktig/intresserad) till 5 (mycket viktig/intresserad)			
1. Hur viktigt tycker du att det är att ta upp frågor kring sexuell läggning (hetero-, homo- och bisexualitet) med dina framtida elever?	Svarade 1-3 23 %	Svarade 4-5 77 %		M=4,15 N=224 Sd=1,1
8. Hur intresserad är du av att få utbildning inom frågor rörande sexuell läggning?	Svarade 1-2 12,9 %	Svarade 3 25,9 %	Svarade 4-5 61,2 %	M=3,78 N=224 Sd=1,1

Ovanstående frågor har sammanslagits till ett intresseindex. Som vi ser i figur 1 är lärarstudenterna intresserade både av frågor kring sexuell läggning och av att få utbildning inom dessa frågor.

Figur 1. Svansfrekvens för intresseindex. Skala 1-9 med svansfrekvensen redovisad i procent.

Kön, religiositet och nära relationer med HB-personer är faktorer som gör skillnad angående intresse för ämnet sexuell läggning. För detaljerade resultat se bilaga 3.

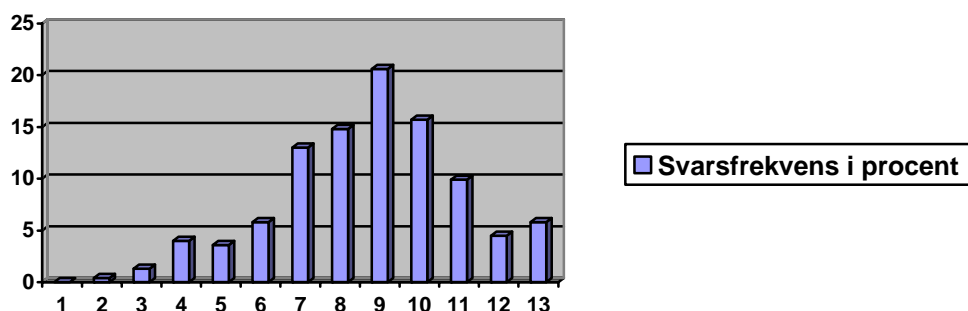
Upplevd kompetens

Upplevd kompetens angående frågor rörande sexuell läggning mäts med hjälp av tre olika enkätfrågor. Som vi kan se i tabell 6 känner sig en majoritet av lärarstudenter trygga att ta upp frågor kring sexuell läggning med sina framtida elever. Mindre trygga när det gäller konkret diskriminering eller kränkning i sitt klassrum, och ännu mindre trygga att hantera sådana situationer på skolan i övrigt. Dessa skillnader är statistiskt signifikanta.

Tabell 6. Svansfördelning för frågor gällande upplevd kompetens

Frågor	Svansfördelning			Statistisk analys
	På en skala från 1 (inte alls trygg) till 5 (mycket trygg)			
3. Hur trygg känner du dig att ta upp frågor kring sexuell läggning med dina framtida elever?	Svarade 1-2 8,5 %	Svarade 3 26,3 %	Svarade 4-5 65,2 %	M=3,81 N=224 Sd=0,92
4. Hur trygg känner du dig att hantera konkret diskriminering eller kränkning på grund av sexuell läggning i ditt klassrum?	Svarade 1-2 13,4 %	Svarade 3 33,5 %	Svarade 4-5 53,1 %	M=3,55 N=224 Sd=0,95
5. Hur trygg känner du dig att hantera konkret diskriminering eller kränkning på grund av sexuell läggning på skolan i övrigt?	Svarade 1-2 15,2 %	Svarade 3 43,4 %	Svarade 4-5 41,5 %	M=3,35 N=223 Sd=0,90

Ovanstående frågor har sammanslagits till ett kompetensindex (se figur 2). Som vi kan se svarar upplevd kompetens inte mot intresse.

Figur 2. Svarsfrekvens för kompetensindex. Skala 1-13 med svarsfrekvensen redovisad i procent.

Varken lärarstudenters kön, religiositet, nära relationer med HB-personer eller sexuell läggning är faktorer som signifikant skiljer personernas upplevda kompetens (se bilaga 4).

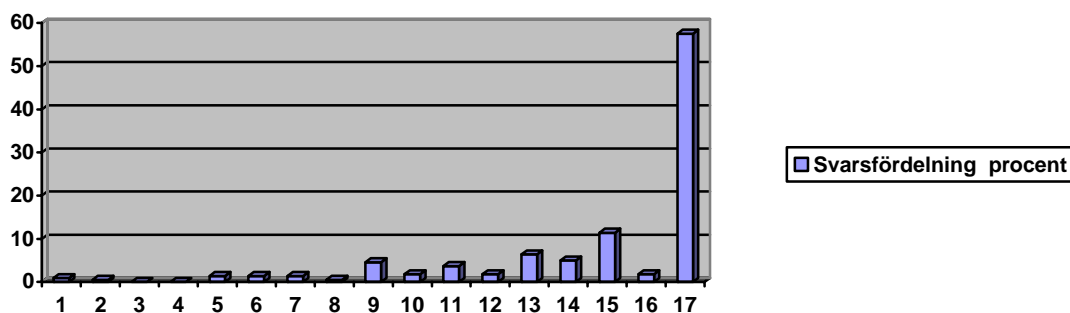
Attityder

Lärarstudenters inställning till HB-personer, eller graden av homofobi undersöktes med fyra frågor. Tabell 7 visar att lärarstudenter i mycket stor utsträckning är positivt inställda.

Tabell 7. Svartsfördelning för frågor gällande attityd

Frågor	Svartsfördelning			Statistisk analys
	På en skala från 1 (i mycket liten utsträckning) till 5 (i mycket stor utsträckning)			
9. I hur stor utsträckning anser du att hetero-, homo- och bisexuella i alla avseenden ska ha samma juridiska rättigheter och skyldigheter?	Svarade 1-3 2,7 %	Svarade 4-5 97,3 %	Svarade 5 87 %	M=4,8 N=223 Sd=0,55
10. I hur stor utsträckning anser du att ett manligt samkönat par är ett lika lämpligt föräldrapar som ett heterosexuellt föräldrapar?	Svarade 1-2 9,8 %	Svarade 3 16,1 %	Svarade 4-5 74,1 %	M=4,2 N=223 Sd=1,1
11. I hur stor utsträckning anser du att ett kvinnlig samkönat par är ett lika lämpligt föräldrapar som ett heterosexuellt föräldrapar?	Svarade 1-2 8,9 %	Svarade 3 14,7 %	Svarade 4-5 76,3 %	M=4,3 N=224 Sd=1,1
12. Om du skulle gå till val i en folkomröstning gällande införandet av könsneutralt äktenskap, hur skulle du rösta då?	Svarade "mot" 7,2 %	Svarade "vet ej" 9,0 %	Svarade "för" 83,9 %	N=223

Ovanstående frågor har sammanslagits till ett attitydindex. För svartsfördelning se figur 3.

Figur 3. Svarefrekvens för attitydindex. Skala 1-17 med svarefrekvensen redovisad i procent.

Attityder påverkas av kön. Nära relationer med HB-personer, sexuell läggning och religiositet är ännu viktigare faktorer. Däremot är ålder irrelevant för lärarstudenternas attityder (se bilaga 5 för detaljer).

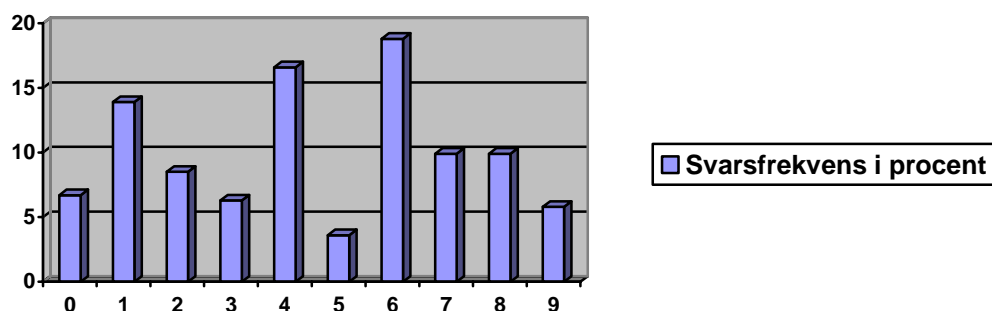
Baskunskap

Frågorna 14-17 var konstruerade för att testa lärarstudenternas baskunskap angående sexuell läggning och HBT-frågor. Som framkommer av tabell 8 finns det kunskapsbrister, t.ex. kan minst hälften av respondenterna inte begreppet heteronormativitet.

Tabell 8. Svarefördelning för frågor gällande baskunskap

Frågor	Svarefördelning			Statistisk analys
14. Känner du till begreppet heteronormativitet?	”Nej” svarade 15,6 %	”Hade hört begreppet” svarade 34,4 %	”Ja” svarade 50,0 %. (Varav 19,6 % fick 3 poäng, 12,5 % 4 poäng, 11,6 % 5 poäng och 6,3 % 6 poäng)	N=224
15. Transsexualitet handlar om	”könsidentitet” (rätt svar) 63,1 %		Ej rätt svar 36,9 %	N=222
16. Känner lärarstudenter till förkortningen HBT?	”Nej” svarade 19,7 %	”Hade hört det innan” svarade 16,6 %	”Ja” svarade 63,7 %	N=223
17. Kände lärarstudenter till att det i läroplanen står att ingen ska diskrimineras p.g.a. sexuell läggning?	”Ja” (rätt svar) 90,6 %		”Nej” (fel svar) 9,4 %	N=223

Dessa fyra frågor har sammanslagits till ett baskunskapsindex. För svarefördelning se figur 4.

Figur 4. Svarsfrekvens för baskunskapsindex. Skala 0-9 med svarsfrekvensen redovisad i procent.

I fråga om baskunskaper så visste 36 procent av lärarstudenterna inte vad HBT stod för. Ca 20 procent hade tidigare aldrig kommit i kontakt med begreppet. Hälften av lärarstudenterna kunde inte förklara begreppet heteronormativitet. Ca 16 procent hade aldrig hört termen innan. Vi konstruerade som redan nämnts ett baskunskapsindex med hjälp av dessa två frågor. Godkänt svar på respektive fråga gav tre poäng. För utförligare svar på heteronormativitetsfrågan erhöles 2-3 extra poäng. Poängsumman för baskunskaperna rörde sig alltså på en skala mellan noll och nio. Medelresultatet för Göteborgs lärarstudenter låg på ca 4,5. För jämförelse kan man ha i åtanke att sex poäng indikerar att man har klarat att definiera båda begreppen. 44 procent av lärarstudenterna hade lyckats med detta och hamnat på en poängsumma mellan sex och nio poäng. 29 procent kunde inte förklara något av begreppen. Endast 16 procent hade uttryckligen visat tydliga extra kvalitéer i sina svar och erhållit 8-9 poäng.

Sex procent av lärarstudenterna har utifrån givna kriterier lyckats med denna bedrift. Nedan följer några definitioner av heteronormativitet som har fått maximalt antal poäng i och med att kriterierna om ”djupare insikter” har uppfyllts genom att något av följande har tagits upp: det hierarkiska förhållandet mellan heterosexuallitet och andra sexuella läggningar, heteronormativitet som omfattar inte bara normer för sexualitet utan även för könsuttryck, heteronormativitetens konsekvenser i form av exkludering och marginalisering, och illustrationer av heteronormativitetens omfattning i samhället.

Att vårt samhälle är uppbyggt kring en massa förgivettaganden och värderingar som bygger en föreställning om att det ”normala” är att vara heterosexuell och att dessa regler för sexualitet begränsar oss i vårt sätt att leva och att det diskriminerar dem som inte passar in heteronormen.

Att vårt samhälle och kultur premierar och förespråkar heterosexuallitet och att sexuella läggningar som är icke-hetero straffas och marginaliseras på olika sätt.

Normen är att vara hetero, därmed blir homosexuell läggning ”the other”. Eller att man som tjej resp kille är fast i hur du ska enligt vissa föreställningar ”vara” och ”bete” dig om du är tjej eller kille.

Begreppet heteronormativitet är för mig ett synsätt, i den sexualmoraliska diskursen, där det heterosexuella normskapandet har tolkningsföreträde, d.v.s. ses som mer primärt och ”naturligt”, i förhållande till andra möjliga sexuella och könsmissiga identiteter.

Kunskapsindex påverkades av både kön, bekantskap och sexuell läggning, men inte av religiositet (se bilaga 6). Enkätformen, dvs. om respondenterna fyllde i en elektronisk eller en

pappersenkät, visade inte heller någon skillnad, vilket tyder på att ingen grupp antas ha "fuskat" mer än den andra.

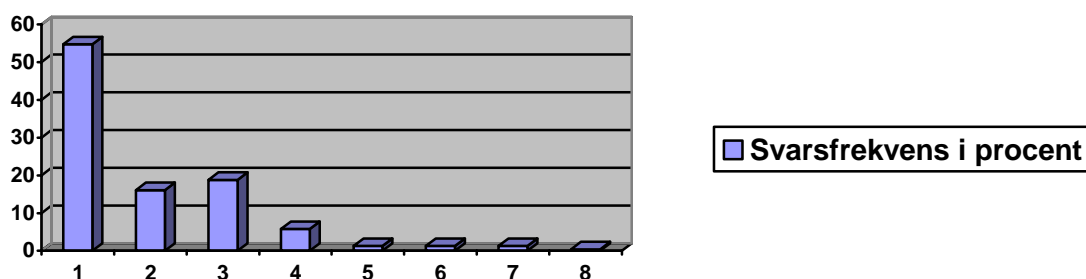
Läraryrket

I vilken utsträckning lärarstudenter ansåg att läraryrket har förberett dem att ta upp frågor gällande sexuell läggning samt att hantera konkreta situationer där diskriminering p.g.a. sexuell läggning försiggår efterfrågades i frågorna 6 och 7. Som man kan se i tabell 9 är resultatvärdena extremt låga.

Tabell 9. Svartsfördelning för frågor gällande läraryrket

Frågor	Svartsfördelning				Statistisk analys
	På en skala från 1 (i mycket liten utsträckning) till 5 (i mycket stor utsträckning)				
6. I hur stor utsträckning anser du att Läraryrket har förberett dig för att ta upp frågor rörande sexuell läggning med dina framtida elever?	Svarade 1 66,5 %	Svarade 2 26,8 %	Svarade 3 eller 4 6,7 %		M=1,43 N=224 Sd=0,70
7. I hur stor utsträckning anser du att Läraryrket har förberett dig att hantera konkret diskriminering eller kränkning p.g.a. sexuell läggning i ditt arbete som lärare?	Svarade 1 61,4 %	Svarade 2 28,7 %	Svarade 3 7,6 %	Svarade 4 eller 5 2,2 %	M=1,52 N=223 Sd=0,77

Det fanns ett samband mellan frågorna 6 och 7 (se bilaga 2). Dessa frågor har sammanslagits och resultatet visas i figur 5.

Figur 5. Svartsfrekvens för hur väl läraryrket har förberett lärarstudenterna. Skala 1-8 med svartsfrekvensen redovisad i procent.

Framtida undervisning

Tror lärarstudenter att de kommer att ta upp frågor kring sexuell läggning och homofobi i sin framtida undervisning? Denna frågeställning undersöktes genom fråga 2 (se tabell 10).

Tabell 10. Svartsfördelning för fråga gällande framtida undervisning

Fråga	Svartsfördelning		Statistisk analys
	På en skala från 1 (inte alls troligt) till 5 (mycket troligt)		
2. Hur troligt är det att du kommer att ta upp frågor kring sexuell läggning i din framtida undervisning?	Svarade 1-3 38,2 %	Svarade 4-5 61,4 %	M=3,73 N=224 Sd=1,2

Samband mellan olika variabler

Som vi kan se i bilaga 7 fanns det samband mellan intresse- och attitydindex, samt mellan baskunskaps- och attitydindex. Däremot fanns det inget statistiskt signifikant samband mellan upplevd kompetens- och attitydindex, och inte heller mellan baskunskaps- och upplevd kompetensindex.

Däremot korrelerade kunskapsindex med frågan om hur troligt det är att man i framtiden tar upp ämnet i undervisningen, och med frågan hur viktigt man anser det vara att ta upp ämnet i framtida undervisning.

6. Diskussion

Kartläggning

En större del av detta examensarbete har ägnats åt empiriska studier där lärarstudenters intresse för och baskunskaper inom frågor kring sexuell läggning samt attityder till HB-personer har undersökts kvantitativt. Vilka är då våra slutsatser?

Hur ser t.ex. attityderna ut? Hur homofoba är lärarstudenterna vid Göteborgs universitet egentligen? Inte särskilt homofoba i de flesta fall verkar det som – vilket är ett glädjande besked anser vi. Enligt ett attitydindex som behandlar HB-personers juridiska rättigheter, giftermål och föräldraskap hamnar 57,5 procent på maximala 17 ”poäng”. Medelpoängen ligger på 14,8. 97 procent svarar med 4 eller 5 på frågan om i vilken utsträckning heterosexuella och HB-personer i alla avseenden ska ha samma juridiska rättigheter. Ca 84 procent är för könsneutralt äktenskap. Ca 75 procent svarar 4 eller 5 på frågorna gällande samkönade pars lämplighet som föräldrar.

Den andra sidan av myntet är dock att sju procent är emot och nio procent svarar att de inte vet hur de ska förhålla sig till könsneutralt äktenskap. Tio procent svarar med 1 eller 2 i fråga om samkönade pars lämplighet som föräldrar. Ytterligare ca 15 procent svarar med en trea. Var tionde lärarstudent anser alltså att samkönade par inte *alls* är lämpliga föräldrar. Ungefär lika många, var tionde lärare, har nio poäng eller mindre på attitydindexskalan, vilket vi tolkar som starkt negativ inställning till homo- och bisexuella och i fortsättningen kommer att klassificera som homofobi. (Se definition av homofobi i tabell 2.) Alltså, var tionde elevklass kommer att undervisas av en homofob lärare och även om läraren väljer att vara professionell och inte specifikt redogör för sina egna åsikter i frågan så kommer han eller hon sannolikt att göra det via allt det som *inte* sägs. Här blickar vi tillbaka till Kumashiro som skriver att när vi uttrycker vilka vi är och väljer vad vi fokuserar på uttrycker vi samtidigt vilka vi inte är och vad vi inte fokuserar på (Kumashiro 2002). Diskriminering och kränkande behandling handlar som redan nämnts inte endast om verbala påhopp utan i de flesta fall om osynliggörande (Knöfel Magnusson & Olsson 2007). Vilka förutsättningar har dessa lärare att uppfylla läroplanens krav: *Ingen skall i skolan utsättas för diskriminering på grund av /.../ sexuell läggning /.../. Tendenser till trakasserier och annan kränkande behandling skall aktivt motverkas. Främlingsfientlighet och intolerans måste bemötas med kunskap, öppen diskussion och aktiva insatser* (Lpo94:3).” Utifrån ovannämnda premisser är förutsättningarna inte särskilt goda.

Ponera att vi bara utgår från de enkäter som vi har fått in och låter bli att generalisera resultaten till en större population. En tiondel av 224 är lika med ungefär 22 lärare. Om dessa lärare alla blir anställda nästa år och varje lärare har fyra klasser med 25 elever i varje klass så kommer nästa år 2200 elever varje vecka att mötas av ”tystnad” - av allt det som *inte* sägs i

vissa kritiska ögonblick. Räknar vi även med dem som har svarat med en trea på frågan om föräldraskap stiger elevantalet till 5600.

Vilka lärare är det som kommer att vara extra ”tysta”? Vi har funnit statistiskt signifikanta samband mellan graden av homofobi och kön, sexuell läggning, nära relationer med HB-personer samt religiositet. Kvinnor är mer ”HB-vänliga” än män - något som även bekräftas av FHI:s attitydundersökning (Österman 2001), HB-personer mer positiva än heterosexuella, lärarstudenter med nära relationer till HB-personer mer positiva än lärarstudenter utan nära relationer till HB-personer – även det känt sen innan (Dahl 2005) och icke-religiösa mer positiva än de som bekänner sig till en monoteistisk religion. Bland respondenterna i vår studie har endast kristendom och islam varit aktuella. Den faktor där skillnaderna är som mest påtagliga är religiositet. Det skilde nästan 4 poäng mellan medeltalen på attitydindexet. Icke-religiösa hade ett snitt på 15,7 medan religiösa hade ett snitt på 11,9. Många forskare menar att den moderna formen av västerländsk homofobi, i form av en ideologi, har sitt ursprung i kristendomen (Herek 2004; Dahl 2001).

Intresset för frågor som handlar om sexuell läggning verkar vara tämligen stort. 77 procent svarar med 4 eller 5 på frågan om hur viktigt de anser det vara att ta upp frågor kring sexuell läggning (82 procent om bara kvinnorna tas i beaktande) och ca 61 procent är i hög grad (4 eller 5) intresserade av utbildning inom området. Attitydindex korrelerar med intresseindex som i sin tur på liknande sätt som attitydindexet korrelerar med kön, sexuell läggning, bekantskap med HB-personer och religiositet. 13 procent är dock inte alls intresserade (1 eller 2). Medel för intresset ligger runt ca 7 på en skala 1-9. I Sahlströms undersökning (2006) blev lärare tillfrågade om de var intresserade av material som skulle underlätta att ta upp frågor om sexuell läggning och homofobi. 77 procent av högstadielärarna svarade ”Ja” medan procentsatsen för samma svarsalternativ bland förskolelärarna bara låg på 43 procent. Snittet för lärare på alla stadier var 64 procent, vilket är det resultat som skulle kunna jämföras med vår fråga om intresset för utbildning. Trots att enkätfrågorna i de två studierna (vår och Sahlström 2006) frågar efter olika saker - intresse för utbildning respektive hjälpmedel i undervisningen - och är utformade på olika sätt så verkar de mäta liknande företeelser – kort och gott *intresse*. Det kan finnas en poäng i att översiktligt jämföra dessa studier och när man gör det så kommer man fram till liknande siffror. Runt 60 procent av lärarna/lärlarstudenterna är intresserade av utbildning/material som skulle underlätta undervisningen i frågor kring sexuell läggning.

Av dem som svarar ”Nej” på frågan om intresse av material som underlättar undervisning motiverar de flesta det med att de jobbar med barn som är för små eller att de har ämneskombinationer som inte passar med undervisning som handlar om sexuell läggning och homofobi (Sahlström 2006). Vi hade i vår studie inte några följdfrågor där respondenterna kunde motivera sina svar på enkätfrågorna men känner ändå igen resonemanget från några av de synpunkter som vi har fått i övrigt. Här är några utav dem:

Eftersom jag ska arbeta inom förskolan, ser jag ingen anledning att diskutera sexuell läggning med barn 1-5 år. Hade jag arbetat i högstadium eller gymnasium hade det varit mer aktuellt.

Jag ska jobba med barn i åldern 6 år och tycker därför att det inte känns så aktuellt att ta upp detta. Vet inte hur jag skulle göra det i så fall?

Jag tycker att det är viktigt att ta upp frågor om sexuell läggning men inte inom ämnet slöjd fast om sådana frågor kommer upp skulle jag inte förneka dem.

Precis som det diskuteras i en utmaning för heteronormen verkar sexuell läggning tolkas som något som specifikt handlar om "sex" (Sahlström 2006). Ovanstående respondenter förbiser heterosexualitetens ständiga närvaro i form av "mamma och pappa", "flickvän och pojkvän" och föräldrars kommentarer i stil med "Har du någon pojkvän på dagis Lisa?" eller "Tur för dig Pelle (2 år) att du får hålla två tjejer i handen!" (Den sista kommentaren är självupplevd.) Nej, man behöver inte prata om sexuella ställningar med barn 0-5 år men man kan säga "mamma och mamma" eller "pappa och pappa" eller "Sara är kär i Hanna". Sexuell läggning handlar inte heller enbart om djupa frågor och relationer. Det handlar återigen om allt det där som sägs och inte sägs. I en matematikuppgift kan det vara paret Johan och Mats som åker på semester, cyklar ett visst antal mil, förbrukar en viss mängd energi och handlar mat för ett visst antal kronor. Samma princip om inkludering kan användas för elever i alla åldrar inom alla ämnen.

Baskunskap i stort korrelerar med attitydindex (se bilaga 7). Ju större baskunskaper desto mer positiva är attityderna och vice versa. Sambandet är visserligen ganska svagt men statistiskt signifikant. Kunskap och kontakt med HB-personer är något som redan har konstaterats ha betydelse för attityder (Dahl 2005; Österman 2001). Ett annat samband som vi har funnit är mellan baskunskap och troligheten att man som lärare kommer att ta upp frågor rörande sexuell läggning med eleverna. Denna slutsats får stöd av en annan enkätstudie där samband av liknande typ hittades. Lärare som får utbildning och kompetensutveckling säger sig i högre grad ta upp frågor kring sexuell läggning och homofobi (Sahlström 2006).

Konsekvenser för läraryrket - Vilka är förutsättningarna att uppfylla kraven i lagarna och läroplanen?

Vi har i uppsatsens tidigare avsnitt behandlat queerteori och dess ifrågasättande av normalitet samt redogjort för heteronormativitet vars utgångspunkt är två tydliga kön och heterosexualitet som den självklara och överordnade sexuella läggningen. Heteronormativitetens konsekvenser är ett "vi och de"- tänkande, diskriminering, marginalisering och osynliggörande av HB-personer. Vi har även visat att HB-personer lever i en mindre trygg värld än heterosexuella personer, att de oftare utsätts för våld och hot om våld och att deras psykiska hälsa är sämre vilket bl.a. yttrar sig i högre frekvenser av depression och självmordsförsök. HB-ungdomar har mycket att hantera och påverkas av många psykologiska stressfaktorer: komma-ut-processen, (Att komma ut eller inte komma ut...Det är frågan), strikt övervakning av det egna beteendet, oro för och hantering av föräldrars reaktioner, oro för hot och våld, osynliggörande och brist på positiva förebilder, hantering av konkreta trakasserier, våld och diskriminering osv. Diskriminering har av FHI (Österman 2001) identifierats som en av de direkta orsakerna till den psykiska ohälsan.

Lagarna och läroplanen är tydliga på denna punkt:

Ingen skall i skolan utsättas för diskriminering på grund av /.../ sexuell läggning/.../ (Lpo 94:3).

Väl inne i skolans realitet – hetero factory – är dock både öppen homofobi och, ofta omedvetet, osynliggörande och marginalisering av HB-elever och -lärare ett faktum. HB-perspektivet tas sällan upp i skolan och när det väl gör det är det ofta problem som hamnar i fokus vilket indirekt sätter ett likamedtecken mellan HB och problem. Välmenande lärare som försöker att ta upp ämnet gör det genom att vädja till de heterosexuella elevernas empati för HB-personer, men som Kumashiro skriver är detta bara en av strategierna för arbete mot förtryck. Om denna strategi inte kompletteras med ett kritiskt förhållningssätt till själva

normen förblir hierarkin mellan de som tolererar och de som blir tolererade orubbad (Kumashiro 2002).

Läroplanen föreskriver ett aktivt handlande från lärarnas sida:

Tendenser till trakasserier och annan kränkande behandling skall aktivt motverkas. Främlingsfientlighet och intolerans måste bemötas med kunskap, öppen diskussion och aktiva insatser (Lpo 94:3).

Vilka förutsättningar har lärarna att uppfylla dessa krav?

Enligt Kumashiro finns det olika sätt att arbeta mot förtryck: genom kunskap riktad till "the other" (behov tillgodoses, trauma bearbetas), genom kunskap om "the other" riktad till alla elever (stereotypa bilder ifrågasätts och empati efterfrågas) och genom kunskap om förtrycket och normerna i sig (kontinuerlig diskussion och ett samhälle i ständig förändring). Kumashiro föreslår en blandning av dessa strategier beroende på rådande situation (2002). Nu kommer den stora frågan. Vem är det som ska förse eleverna med alla dessa kunskaper och verktyg? Lärarna? I en studie med 1400 lärare ansåg 92 procent av lärarna att yrkesutbildningen hade förberett dem i liten eller mycket liten utsträckning att behandla frågor kring sexuell läggning och homofobi. 98 % svarade att de hade fått kompetensutveckling i liten eller mycket liten utsträckning (Sahlström 2006). Detta går hand i hand med en av vår studies viktigaste slutsatser, nämligen att ca 93 procent av Göteborgs lärarstudenter valde alternativ ett eller två på en femgradig skala (1= i mycket liten utsträckning, 5= i mycket stor utsträckning) när de besvarade frågan om i hur stor utsträckning läroprogrammet hade förberett dem att ta upp frågor gällande sexuell läggning med eleverna. Inte en enda av de 224 respondenterna svarade med en femma på denna fråga. På frågan i hur stor utsträckning läroprogrammet hade förberett dem att hantera konkret diskriminering svarade ca 90 procent med en etta eller tvåa. 36 procent visste inte vad HBT stod för, 50 procent kunde inte förklara begreppet heteronormativitet - två grundläggande begrepp, ett som benämner "the other" och ett som benämner normen. Om 36 procent respektive 50 procent av de blivande lärarna grovt sagt är omedvetna om "the other":s och normens själva *existens*, om de saknar språket...hur ska de då kunna föra djupare diskussioner kring normer, förtryck och HB-personers livssituation? "...intolerans måste bemötas med kunskap, öppen diskussion och aktiva insatser..." (Lpo 94:3). Hur ska detta gå till? Begrunda uttrycket än en gång med ovannämnda resultat i bakhuvudet: *bemötas med kunskap, öppen diskussion och aktiva insatser...*

Om lärarna saknar kunskap hur ska då eleverna förväntas fördjupa sig och ifrågasätta rådande stereotypa bilder och normer? Hur ska lärarna ens kunna varsebli allt det kränkande som sägs och framför allt, allt det som *inte* sägs, än mindre bemöta det på ett konstruktivt sätt? Hur ska en aktiv förändring mot ett öppnare samhälle kunna äga rum - ett samhälle med fler och mångfaldiga lyckliga slut?

Förslag till förändring av lärarutbildningen

Intresset finns dock och frågor kring sexuell läggning anses i hög grad vara viktiga att ta upp (vår studie; Sahlström 2006). Attityderna bland Göteborgs lärarstudenter är också relativt HB-vänliga. Det är kunskaperna och verktygen som saknas, kunskaperna om HB-personers livssituation, om förtryck och normer och om hantering av konkret diskriminering och trakasserier. Vi, tillsammans med bland andra FHI och Myndigheten för skolutveckling (Statens folkhälsoinstitut 2005) anser det vara av största vikt att lärare fortbildas och att HB-perspektivet integreras i skolverksamheten. Själva HB-aspekten behöver i sig också komma fram och ge lite regnbågsskimmer åt Pedagogens inre och yttre. Förhoppningsvis blir en av

bieffekterna att HB-”eleverna” på lärarhögskolan också blir sedda och vågar komma ut ur garderoben. Två tredjedelar av HB-lärarna uppger nämligen att de inte vill eller vågar vara öppna på jobbet (Sahlström 2006). Fler öppna HB-personer skulle dessutom ge fler ”utbildningsmöjligheter” till alla runtomkring och skapa ett öppnare klimat. Vår och andra studier (Dahl 2005; Österman 2001) har visat att personer med HB-vänner eller familjemedlemmar både är kunnigare och i högre grad har mer HB-vänliga attityder. Därmed är den positiva spiralen igång.

Vi hoppas att lärarutbildare kommer att ta sin uppgift att utbilda behöriga kompetenta lärare på allvar och snarast vidta nödvändiga åtgärder för att åtgärda de utpekade bristerna i programmet.

Några avslutande ord från våra respondenter:

Mycket bra ämne! Hoppas att undersökningen kommer till nytta och gör någon förändring i lärarprogrammet!

Å äntligen ett intressant ämne. Gissar att ni inte tycker man tagit upp detta ämne tillräckligt i lärarutbildningen. Det är så oerhört viktigt... önskar er verkligen lycka till med detta!!! Skitbra!!!! Bra att någon tar upp ämnet!

Kul att ni tar upp ett så viktigt ämne. Det är många som står handfalna inför en diskussion m eleverna. Självt hade jag en sån förra veckan men 9:a. de är väldigt vetgiriga och vill veta ALLT.

Hoppas på förändring på lärarprogrammet. Sexualitet är ett viktigt ämne och en elev som anförtror sig till dig ska inte behövas skickas till någon annan p.g.a. att vi fått bristande utbildning.

Viktigt att ni tog upp detta. Tycker att det är en väldigt viktig fråga som bör tas upp på pedagoger i mycket högre utsträckning.

Referenslista

- Ambjörnsson, Fanny (2004). *I en klass för sig – genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Stockholm: Ordfront Förlag, s. 15.
- Bromseth, Janne & Wildow, Hanna (2007). *Man kan ju inte läsa om bögar i nån historiebok*. Stockholm, Friends.
- Dahl, Ulrika (2005). *Det viktigaste är inte vad extremisterna tycker utan vad den stora majoriteten gör: från hatbrott och homofobi till heteronormativitet och intersektionalitet*. Stockholm: Forum för levande historia, s. 18-33.
- Djurfeldt, Göran & Larsson, Rolf & Stjärnhagen, Ola (2003). *Statistisk verktyglåda – samhällsvetenskaplig orsaksanalys med kvantitativa metoder*. Lund: Studentlitteratur.
- Esaiasson, Peter & Gilljam, Mikael & Oscarsson, Henrik & Wängnerud, Lena (2007). *Metodpraktikan – Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Stockholm: Nordstedts Juridik AB.
- Hanner, Hans (2002). *Psykisk hälsa och ohälsa hos ungdomar 16-24 år som attraheras av personer av sitt eget kön, en enkätundersökning*. Psykologexamensarbete. Stockholms universitet, s. 23-66.
- Harrison, Therese W. (2003). "Adolescent Homosexuality and Concerns Regarding Disclosure". *Journal of School Health*, Mar2003, Vol 73, Issue 3, s. 107-113.
- Hegna, K. & Kristiansen, H. W. & Moseng, B. U. (1999). *Levekår og livskvalitet blant lesbiske kvinner og homofi le menn*, Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring, Rapport 1/99.
- Herek, Gregory M. (2004). *Beyond "Homophobia": Thinking About Sexual Prejudice and Stigma in the Twenty-First Century*. University of California, Davis, Vol. 1, No. 2, pp.6-24.
- HomO (2006). *Öppna! - Om skolans ansvar att främja elevers lika rättigheter oavsett sexuell läggning*. http://www.homo.se/upload/homo/pdf_homo/Oppna_def.pdf (2008-11-18).
- HomO, b. <http://www.homo.se/o.o.i.s/2294> (2008-11-22).
- Hulth, Maria & Ingelson, Ninnie (2005). *Det osynliga regnbågsbarnet på förskolan: En enkätundersökning om normer, olikheter och särskiljandets betydelse*. Södertörns högskola, Institutionen för genus, kultur och historia, s. 16-47.
- Knöfel Magnusson, A. & Olsson, H. (2007). *Jag visste när jag var tio*. RFSU: Ljungbergs tryckeri AB.
- Kula, K. & Slowikowska-Hilcer, J. (2003). "Consequences of disturbed sex-hormone action in the central nervous system: behavioral, anatomical and functional changes". *Neurol Neurochir Pol*, 2003;37, Suppl. 3:19-38.

- Kula, K. & Slowikowska-Hilcer, J. (2000). "Sexual differentiation of the human brain". *Przegl Lek*, 2000;57(1):41-4.
- Kumashiro, Kevin (2002). *Troubling education – queer activism and antioppressive pedagogy*. New York: Routledgefalmer, s. 31-71.
- Lag (2006:67) om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever. <http://www.riksdagen.se/webbnav/index.aspx?nid=3911&bet=2006:67> (2008-11-18).
- Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet, Lpo 94. <http://www.skolverket.se/sb/d/468/a/1841> (2008-11-18).
- Miceli, M. (2002). "Gay, Lesbian and Bisexual Youth" i Richardson, Diane & Seidman, Steven (red.) *Handbook of Lesbian and Gay Studies*. Kap. 12.
- Nationalencyklopedin. <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/sok/queer> (2008-11-12).
- Nationalencyklopedin, a. <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/artikel/206138> (2008-12-08).
- Nationalencyklopedin, b. <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/artikel/186488/C1335779/grundskola> (2008-11-12).
- Nationalencyklopedin, c. <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/artikel/204737/C374921/eva> (2008-11-12).
- Nationalencyklopedin, d. <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/artikel/O196341/O196341> (2008-12-09).
- Nationalencyklopedin, e. <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/artikel/O212099/O212099> (2008-12-09).
- Nationalencyklopedin, f. <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/artikel/O108581/O108581> (2008-12-09).
- Norstedts svenska ordbok, (2004). Språkdata och Nordstedts Ordbok.
- Osbeck, C. & Holm, A. & Wernersson, I. (2003). *Kränkningar i skolan – förekomst, former och sammanhang*. Värdegrunden rapport 5, Centrum för värdegrundsstudier vid Göteborgs Universitet, s. 113-138.
- Reimers, Eva (2007). "Always somewhere else—heteronormativity in Swedish teacher training" i Martinsson, Lena & Reimers, Eva & Reingarde, Jolanta & Lundgren Anna Sofia, *Norms at work - challenging homophobia and heteronormativity*. RFSL: Norra Skåne Offset AB. s. 54.
- Rosenberg, Tiina (2002). *Queerfeministisk agenda*. Stockholm: Atlas. s. 63-114.
- Ryng, A. & Sysimetsä, T. & Blomquist, M. (2003). *Homosexualitet är inte olagligt om man är över 15 år – inkludering och exkludering av homosexuella, bisexuella och transpersoner i biologiböcker*. RFSL, s. 11-23.

Røthing, Åse (2008). "Homotolerance and heteronormativity in Norwegian classrooms". *Gender and Education*, Volume 20, Issue 3, May 2008, s. 253 – 266.

Sahlström, Jenny (2006). *En utmaning för heteronormen – lärares kunskapsbehov och ansvar inom områdena sexuell läggning och homofobi*. Under Ytans projekt, en del av EU:s Equalprogram, s. 4-9.

Skollagen (1985:1100). <http://www.skolverket.se/sb/d/777> (2008-11-14).

Statens folkhälsoinstitut, Rapport nr A 2005:19 (2005). *Homosexuellas, bisexuellas och transpersoners hälsosituation, återslag av regeringsuppdrag att undersöka och analysera hälsosituationen bland hbt-personer*, s. 5-57.

Ytterberg, H. & Gilljam, C. (2003). *Tystnadens tyranni – om heterosexualitet som norm och homofobi i skolan*. HomO, s. 1-11.

Warner, Michael (1993). *Fear of a Queer Planet*, Minneapolis: University of Minnesota Press. s. 7-28.

Österman, T. (2001). *Föreställningar/vanföreställningar, allmänhetens attityder till homosexualitet*. Statens folkhälsoinstitut, FHI.

Bilagor

Bilaga 1. Enkät med instruktioner.....	42
Bilaga 2. Sambandstabell för indexkonstruktion.....	46
Bilaga 3. Intresseindex – variation mellan olika grupper.....	46
Bilaga 4. Kompetensindex - variation mellan olika grupper.....	47
Bilaga 5. Attitydindex– variation mellan olika grupper.....	48
Bilaga 6. Kunskapsindex– variation mellan olika grupper.....	49
Bilaga 7. Samband mellan olika index och variabler.....	49

12. Om du skulle gå till val i en folkomröstning gällande införandet av könsneutralt äktenskap (dvs. heterosexuella par och samkönade par får gifta sig på samma juridiska villkor), hur skulle du rösta då? Stryk under endast ett alternativ.

- För könsneutralt äktenskap
- Mot könsneutralt äktenskap
- Jag vet inte

13. Känner du personligen någon eller några personer som är homosexuella eller bisexuella? Det går bra att stryka under flera alternativ.

- Ja, inom familjen
- Ja, inom vänskapskretsen
- Ja, inom bekantskapskretsen
- Nej

14. Känner du till begreppet heteronormativitet? Stryk under endast ett alternativ för frågorna 14 - 17.

- Nej, inte alls
- Jag har hört begreppet men vet inte vad det betyder
- Ja, jag vet vad begreppet betyder

Om du har svarat Ja, förklara begreppet heteronormativitet med EN mening.

15. Transexualitet handlar om

- sexuell läggning
- könsidentitet
- sexuell läggning och könsidentitet

16. Känner du till förkortningen HBT?

- Nej, inte alls
- Jag har hört förkortningen men vet inte vad det betyder
- Ja, HBT står för _____

17. Kände du till att det i läroplanen står att ingen ska diskrimineras p.g.a. sexuell läggning?

- Ja
- Nej

Information om personen

Biologiskt kön: kvinna man

Ålder: _____ år.

Jag läser: det långa lärarprogrammet termin: ____
 det korta lärarprogrammet termin ett termin tre

Mina ämnen är _____ och _____.

Inriktning: Förskolan
 År 1-3
 År 4-6
 År 7-9
 Gymnasiet

Minst en av mina föräldrar har högskole-/universitetsutbildning: Ja Nej

Jag är född i: Sverige annat land _____

Mina föräldrar är födda i: Sverige annat land _____ och _____

Jag identifierar mig som: homosexuell bisexuell heterosexuell annat _____

Jag känner mig i huvudsak som: kvinna man annat _____

Bekänner du dig till någon religion?

nej ja, i viss utsträckning ja Om ja, vilken religion? _____

Övriga synpunkter gällande hela enkäten: _____

Tack så mycket för din hjälp! Hör gärna av dig till oss om du undrar något eller vill ta del av resultaten och slutrapporten.

Mvh, Elma & Holger.

Bilaga 2. Sambandstabell för indexkonstruktion

	Frågorna som ingår i indexen	Samband mellan de olika frågorna	Antal respondenter
Intresseindex	1 och 8	$r = 0,503$	224
Kompetensindex	3 och 4 3 och 5 4 och 5	$r = 0,499$ $r = 0,424$ $r = 0,729$	224 223 223
Attitydindex	9 och 10 9 och 11 10 och 11 9 och 12 10 och 12 11 och 12	$r = 0,499$ $r = 0,501$ $r = 0,989$ $r = 0,395$ $r = 0,668$ $r = 0,666$	222 223 223 220 220 221
Baskunskapsindex	14 och 16	$r = 0,43$	223
Läroutbildning Förberedelse	6 och 7	$r = 0,67$	223

Bilaga 3. Intresseindex – variation mellan olika grupper

	Intresseindex M (total) = 6,92 (på en skala 1-9) N = 224		Tolkning av skillnad	Statistisk analys
Kön	Kvinnor M = 7,20 N = 166	Män M = 6,12 N = 57	Kvinnor är mer intresserade än män	$t = -3,8$ df=219 $p < 0,05$
Religion	Bekänner sig inte till någon religion M = 6,94 N = 114	Bekänner sig till en monoteistisk religion M = 6,04 N = 28	Icke religiösa respondenter är mer intresserade än de som bekänner sig till en monoteistisk religion	$t = 2,3$ df=140 $p < 0,05$
Bekantskap	Ha en nära relation till en HB-person M = 7,30 N = 128	Känner ingen eller bara inom bekantskapskretsen M = 6,42 N = 96	Respondenter med nära relationer till HB-personer är mer intresserade än de som inte har nära relationer	$t = -3,6$ df=222 $p < 0,05$
Sexuell läggning	HB-personer M = 7,54 N = 13	Heterosexuella M = 6,89 N = 207	HB-personer har det högsta medelvärdet av alla grupper, men antalet är få	Ingen statistiskt signifikant skillnad

Bilaga 4. Kompetensindex – variation mellan olika grupper

	Kompetensindex M (total) = 8,69 (på en skala 0-13) N = 223		Statistisk analys
Kön	Kvinnor M = 8,69 N = 165	Män M = 8,72 N = 57	Ingen statistiskt signifikant skillnad
Religion	Bekänner sig inte till någon religion M = 8,65 N = 113	Bekänner sig till en monoteistisk religion M = 8,00 N = 28	Ingen statistiskt signifikant skillnad
Bekantskap	Har en nära relation till en HB-person M = 8,91 N = 128	Känner ingen eller bara inom bekantskapskretsen M = 8,39 N = 95	Ingen statistiskt signifikant skillnad
Sexuell läggning	HB-personer M = 9,54 N = 13	Heterosexuella M = 8,63 N = 206	Ingen statistiskt signifikant skillnad

Bilaga 5. Attitydindex- variation mellan olika grupper

	Attitydindex M (total) = 14,84 (på en skala 1-17) N = 219		Tolkning av skillnad	Statistisk analys
Kön	Kvinnor M = 15,3 N = 161	Män M = 13,7 N = 57	Kvinnor har en mer positiv attityd än män	t=-2,4 df=76,2 p<0,05
Religion	Bekänner sig inte till någon religion M = 15,7 N = 112	Bekänner sig till en monoteistisk religion M = 11,9 N = 27	Icke religiösa respondenter har en mer positiv attityd än de som bekänner sig till en monoteistisk religion	t=4,5 df=30,5 p<0,05
Bekantskap	Har en nära relation till en HB-person M = 15,7 N = 124	Känner ingen eller bara inom bekantskapskretsen M = 13,7 N = 95	Respondenter med nära relationer till HB-personer har en mer positiv attityd än de som inte har nära relationer	t=-4,2 df=147 p<0,05
Sexuell läggning	HB-personer M = 16,62 N = 13	Heterosexuella M = 14,76 N = 203	HB-personer har en mer positiv attityd än heterosexuella personer	t=-4,1 df=22,6 p<0,05
Ålder	Det finns inget statistiskt signifikant samband mellan ålder och attitydindex			

Bilaga 6. Kunskapsindex– variation mellan olika grupper

	Kunskapsindex M (total) = 4,48 (på en skala 0-9) N = 223		Tolkning av skillnad	Statistisk analys
Kön	Kvinnor M = 4,24 N = 165	Män M = 5,18 N = 57	Män har mer kunskap än kvinnor	t=2,3 df=220 p<0,05
Religion	Bekänner sig inte till någon religion M = 4,73 N = 113	Bekänner sig till en monoteistisk religion M = 3,82 N = 28	Skillnaden mellan medelvärden är lika stor som ovan (mellan män och kvinnor), men antalet bekännande är litet	Ingen statistiskt signifikant skillnad
Bekantskap	Har en nära relation till en HB-person M = 4,95 N = 128	Känner ingen eller bara inom bekantskapskretsen M = 3,84 N = 95	Respondenter med nära relationer till HB-personer har mer kunskap än de som inte har nära relationer	t=-3,1 df=221 p<0,05
Sexuell läggning	HB-personer M = 6,42 N = 13	Heterosexuella M = 4,33 N = 207	HB-personer har mer kunskap än heterosexuella personer	t=4,0 df=14,5 p<0,05
Enkätform	Ingen statistiskt signifikant skillnad mellan elektroniska och pappersenkäter fanns, vilket tyder på att ingen grupp har fuskat mer än den andra.			

Bilaga 7. Samband mellan olika index och variabler

Samband mellan	Sambandets styrka	Antal respondenter
Intresse- och attitydindex	r= 0,41	219
Kunskap- och attitydindex	r= 0,165	218
Baskunskapsindex och hur viktigt man tycker det är att man ta upp ämnet i framtida undervisning	r= 0,21	223
Baskunskapsindex och hur troligt att man ta upp ämnet i framtida undervisning	r= 0,39	223